

Försvarshögskolan

MHA

**Den svenska generalstaben som lärande organisation;
kunskapsutvecklingen avseende strid om befästa ställningar
under första världskriget**

Vladan Lausevic

Historia med militärhistorisk inriktning

Handledare Fredrik Eriksson

90-poängsnivån VT 2014

Abstract

The Swedish General Staff as a learning organisation; knowledge development in trench warfare during the World War One.

The intention of this essay is to study the Swedish General Staff as a learning organisation during the period of 1914-1918 based on the theoretical work developed by the philosopher Bertil Rolf. Previous international research on the Prussian/German General Staff has shown that it is considered to be the first learning organisation in history. The Swedish General Staff was based on the German General Staff model and the focus of this study is to compare the development the tactics in Germany and Sweden regarding defence and attack in trench warfare. The questions are: How were the possibilities for gathering and analysing information affected by the war? Which conclusions were made for trench warfare in Swedish conditions? What experiences from the war and exercises in Swedish army were implemented in manuals and training?

The conclusion of the study is that the Swedish General Staff was functioning as a learning organisation during the WWI through the ability to follow the international development, mainly in the Central Powers, and by modifying the experiences to the prevailing Swedish strategic and tactical conditions. During the war the German experiences, mainly from the eastern front, were used as a model combining movement and trench warfare. The main reasons were that the conditions on the western front with the concentration of artillery and troops were considered as an anomaly.

The learning was created by processing the war experiences and experiences from the annual field exercises in several studies. One additional condition for the learning process was the demanding selection process for the employment of new General Staff officers, a process which meant that only a very small number of officers annually were appointed to general staff officers.

Key words

Swedish General Staff, World War One, Learning organisation, trench warfare.

Innehållsförteckning

1. Inledning	
1.1 Inledning och bakgrund	4
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Tidigare forskning	6
2. Teoretiskt perspektiv och forskningsproblem	
2.1 Lärande organisationer	8
2.2 Avgränsningar	11
2.3 Metod och källdiskussion	11
2.4 Disposition	12
3. Första världskriget	
3.1 Översikt	12
3.2 Utvecklingen i Tyskland	14
4. Ledningen av armén och generalstaben	
4.1 Arméns högre ledning	17
4.2 Generalstabens organisation och arbetssätt	18
4.3 Militärattachéer	21
4.4 Sammanfattning och analys	22
5. Kunskapsutvecklingen i Sverige 1905-1914	
5.1 Översikt	23
5.2 Generalstabens fältövning 1914	25
5.3 Instruktion för anfall mot befästningar	26
5.4 Nytt exercisreglemente för infanteriet	28
5.5 Sammanfattning och analys	28
6. Militärattachérapporter och studieresor	
6.1 Militärattachérapporteringen från Berlin	29
6.2 Studieresor	33
6.3 Sammanfattning och analys	36
7. Kunskapsutvecklingen i Sverige 1915-1918	
7.1 Bearbetningen av information	37
7.2 Befästningsövningen 1915	39
7.3 Fältövning och fälttjänstövning 1916	40
7.4 Förslag om övningar och instruktion i ställningskrig	42
7.5 Övningar i ställningskrig	47
7.6 Fältövning och fälttjänstövning 1917	48
7.7 Kurs i ställningskrig 1917	49
7.8 Infanteriets utbildning	50
7.9 Sammanfattning och analys	52
8. Sammanfattning och avslutande reflexioner	54
9. Käll- och litteraturförteckning	57

1. Inledning

1.1 Inledning och bakgrund

Strid om befästa ställningar kännetecknas, liksom strid i allmänhet, ofta därav, att det ena av de båda motståndarna huvudsakligen förhåller sig försvarsvis och den andra huvudsakligen anfallsvis. Stundom kunna förhållandena utveckla sig så, att man å ömse sidor under jämförelsevis lång förhåller sig i stort sett försvarsvis, varefter å hela fronten eller viss sträcka därav från endera sidan följer ett omsorgsfullt förberett anfall. Strider om större befästa ställningar under sistberörda omständigheter och därmed i samband stående åtgärder pläga vanligen sammanfattas under benämningen ställningskrig.¹

Det ovanstående citatet är taget ur *Förslag till instruktion för strid om befästa ställningar* som utarbetades under ledning av infanteriinspektören och fastställdes i början på juni 1917. Instruktionsförslaget låg sedan till grund för de övningar och kurser i ställningskrig som genomfördes under sommaren och hösten samma år. Under dessa prövades erfarenheterna från världskriget för första gången i större omfattning i Sverige. Den snabba utvecklingen under kriget medförde att generalstaben till skillnad från andra krig under det tidiga 1900-talet tvingades att hantera en avsevärt större mängd ny information vilket ställde stora krav på organisationen. Det gällde att söka efter ”rätt” information under ett brinnande världskrig för att kunna utveckla den kunskap som gjorde att man kunde hänga med i krigföringens utveckling.

Framatningen av instruktionsförslaget för strid om befästa ställningar var ett resultat av bearbetningsprocessen inom och utanför generalstaben. Fram till krigsslutet och under de närmaste åren efter världskriget kom instruktionsförslaget att användas inom armén trots att den ursprungliga tanken var att ta fram en slutlig instruktion. Samtidigt pågick en parallell utveckling där erfarenheterna från väst- respektive östfronten diskuterades inom den svenska armén. Under tiden inför och under första världskriget var generalstaben därmed en central aktör för utvecklingen inom armén. Den centrala frågan för denna undersökning har därför varit hur den svenska generalstaben utifrån strid om befästa ställningar arbetade med kunskapshantering och det organisatoriska lärandet.

¹ *Förslag till instruktion för strid om befästa ställningar* (Stockholm: Lantförsvarets kommandoexpedition, 1917), s.2.

1.2 Syfte och frågeställningar

Det övergripande syftet med uppsatsen har varit att studera den svenska generalstaben som en lärande organisation. Avsikten att undersöka om generalstaben arbetade som en lärande organisation är kopplad till forskningen rörande den preussiska generalstaben som har betraktats som världens första lärande organisation. Den preussiska generalstaben grundades under Napoleonkrigen 1806 med den franska generalstaben som förebild och utgjorde under senare delen av 1800-talet en modell för flera generalstaber, inklusive den svenska som grundades 1816.

De främsta kännetecknen för lärande organisationer är att de på ett systematiskt sätt arbetar med kunskap inom och utanför organisationens ramar. Arbetsprocessen sker i form av en ”lärocykel” där kunskap hämtas in, cirkulerar och bearbetas inom organisationen samt slutligen resulterar i någon form av produkt varpå proceduren upprepas. En lärocykel formas av den lärande organisationen som avgör vilken kunskap som ska inhämtas, bearbetas, implementeras eller spridas. Kunskapen används både för att utveckla organisationen och aktörer som en lärande organisation ska förse med kunskap. En lärande organisation söker därför ständigt efter kunskap som anses vara nödvändig för dess framtida utveckling.

Avsikten med denna undersökning är att analysera hur generalstaben arbetade med strid om befästa ställningar under första världskriget 1914–1918, en period som kännetecknades av en snabb utveckling inom krigföringen. Det som mer än något annat präglade detta krig var problemet hur den kraftigt ökade eldkraften påverkade förutsättningarna för anfall respektive försvar.

Den centrala frågeställningen är om den svenska generalstaben fungerade som en lärande organisation under första världskriget genom att undersöka kunskapsutvecklingen rörande strid om befästa ställningar. Hur påverkades möjligheterna att inhämta och bearbeta information under kriget och hur lyckades generalstaben med att följa den snabba internationella utvecklingen? Vilka slutsatser drogs av krigserfarenheterna avseende strid om befästa ställningar och hur omsattes slutsatserna till utveckling av instruktioner, utbildning och övningar för svenska förhållanden? Detta är av stor betydelse eftersom Sverige naturligtvis inte hade samma resurser som stormakterna och att den svenska terrängen skiljer sig avsevärt från den på väst- och östfronten.

1.3 Tidigare forskning

Bertil Rolf har i *Militär kompetens; traditioners förnyelse 1500-1940* (1998) beskrivit sambandet mellan innovation, kompetens och traditioner inom militära institutioner.² I sin undersökning har Rolf utgått från Chris Argyris och Donlad Schöns teorier om organisatoriskt lärande och lärande organisationer.³ En av de tematiska studierna i boken behandlar utvecklingen inom den preussiska och senare tyska generalstaben samt det militära tänkandet från Napoleonkrigen fram till andra världskriget. Studien behandlar främst hur kunskapen inom militära organisationer förändras över tiden och vilka faktorer som påverkar militära organisationers sätt att fungera. Enligt Rolf påverkades det tyska militära tänkandet under 1900-talets första hälft av det preussiska operativa arvet från äldre krig. Under 1800-talet utkämpade Preussen snabba avgörande krig mot sina grannländer vilket senare ledde till utvecklingen av förintelseslagstanken innan första världskriget och det operativ-taktiska blixtkrigskonceptet innan andra världskriget. Trots sina framgångar inom ramen för taktiskt och operativt tänkande kom Tyskland att förlora båda världskrigen genom inkompetens beträffande strategiskt tänkande. De utvecklade aldrig en förmåga att göra bedömningar av motståndarens förmåga för krigsansträngningar under längre tid.⁴

Martin Samuels har i boken *Command or Control? Command, Training and Tactics in the British and German Armies, 1888-1918* (2003) gjort en komparativ studie av den brittiska och tyska armén med fokus på utvecklingen under första världskriget.⁵ Enligt Samuels arbetade, till skillnad från den tyska, inte den brittiska generalstaben som en lärande organisation, bland annat eftersom den sakade generalstabsutbildad personal (inklusive den förste chefen), arbetsstruktur, handlingsmetoder och den organisationskultur som krävdes. Däremot fanns det flera enskilda officerare som drev egna olika åsikter. Medan den tyska utvecklingen av principerna för ett mer elastiskt försvar byggde på öppna diskussioner inom armén och generalstaben kopierade britten de tyska försvarsprinciperna utan att bland annat ta hänsyn till att det tyska försvaret hade tillkommit som svar på brittenas anfallsmetoder vilket innebar att man inte gjorde någon självständig analys om den tyska anfallstaktiken.⁶

² Rolf, Bertil. *Militär kompetens; traditioners förnyelse 1500-1940* (Nora: Bokförlaget Nya Doxa, 1998).

³ Ibid s.132-135. Argyris, C. och Schön, D. *Organizational Learning II. Theory, Method and Practice* (Reading: Mass.: Addison-Wesley, 1996).

⁴ Ibid s.344-354.

⁵ Martin Samuels, *Command or Control? Command, Training and Tactics in the British and German Armies, 1888-1918* (London: Frank Cass, 2003).

⁶ Ibid s.

Lars Ericson Wolke har i boken *Krigets idéer; Svenska tankar om krigföring* (2009) beskrivit den krigsvetenskapliga utvecklingen, idéerna och influenserna i Sverige från senmedeltidens epok fram till mellankrigstiden.⁷ I bokens avsnitt om den industriella epoken 1870-1920 har Ericson skrivit en fallstudie som behandlar "Det moderna manöverkrigets födelse". En av aspekterna i undersökningen är utvecklingen rörande stormtruppstaktiken och dess spridning till Sverige. Ericson menar att stormtruppstaktiken främst diskuterades av enskilda officerare och ställer frågan om diskussionernas egentliga utsträckning samt om taktiken prövades inom armén. Det beror enligt Ericson på hur mycket av informationen som spreds från generalstaben vidare till skolor och truppförband. Enligt Ericson var det militärattachén i Wien som i maj 1917 var först att rapportera till generalstaben om stormtruppstaktiken. Därefter tillkom rapporter under sommaren och hösten 1917 från svenska officerare som studerade fronten mellan Österrike-Ungern och Italien samt militärattachéerna i Berlin och Paris.⁸

Christian Sandahl har i en artikel "Att vidga sin militära blick. Svenska arméofficerares studieresor till Europa 1900-1914" (1995) undersökt varför och vart officerare beordrades att resa samt om studieresorna kan anses vara en del av officerarkårens professionalisering under övergången från en indelt armé till värnpliktsarmé.⁹ Enligt Sandahls undersökning gjordes något över 400 studieresor till de flesta länder i Europa för att studerade olika militära frågor, framför allt militärteknik och taktik. Mer än hälften av resorna gjordes till Tyskland och Österrike-Ungern samt en betydande del till Frankrike som låg längst fram i utvecklingen beträffande fältartilleri. Dessutom var en fjärdedel artilleriofficerare, något som enligt Sandahl berodde på att det var det truppdrag som utvecklades snabbast under tiden 1900-1914. Generalstaben var drivande kraft bakom studieresorna vilket visas av att staben svarade för att utarbeta instruktioner om vilken information som skulle inhämtas. Det fanns ett behov att följa andra länders militära utveckling, inte minst länder som haft värnplikt under längre tid.¹⁰

⁷ Ericson Wolke, Lars, *Krigets idéer; Svenska tankar om krigföring* (Stockholm: Medströms Bokförlag, 2007).

⁸ Ericsson, s.321-330.

⁹ Sandahl, Christian, "Att vidga sin militära blick. Svenska arméofficerares studieresor till Europa 1900-1914" i *Militärhistorisk tidskrift 1995* (Stockholm: Probus förlag, 1995).

¹⁰ *Ibid.* s.79-81

2. Teoretiskt perspektiv och forskningsproblem

2.1 Lärande organisationer

Kunskap är ett centralt ord som kännetecknar en lärande organisation eftersom det är funktionsmässigt nödvändigt för att organisationen ständigt ska kunna ligga på framkant. Nya kunskaper leder till att organisationen i takt med utvecklingen skapar förändringar, nya organisatoriska strukturer och läroprocesser för att maximera det organisatoriska lärandet inom organisationen. Därmed är aspekter som reflektion, analys och förståelse i en lärande organisation en kontinuerlig process med målet att tillvarata ny kunskap och förändra sig själv genom kunskapsutvecklingen.

Vid den tyska generalstaben ägde därmed två övergripande inlärningsprocesser rum som Rolf beskriver som första och andra ordningens inläring.¹¹ Den första bestod av att möta problemet med redan gällande regler, tankebanor och arbetssätt, medan den andra ordningen handlade om att förändra rådande tolkningsramar. Bearbetning av kunskap gav nya insikter som implementerades i såväl den teoretiska som praktiska kunskapen inom organisationen. Ett resultat av detta arbete var uppdragstaktiken. Generalstabschefen Helmut von Moltke den äldre (1858-1888) kom till den slutsatsen att den preussiska armén behövde en decentraliserad ledningsprincip där befälet i fält skulle ha större handlingsfrihet. För detta ändamål krävdes en ny doktrin som senare blev känd som *Auftragstaktik* (uppdragstaktik). I fält skulle preussiska befäl få veta högre chefs avsikt och egen uppgift medan dem själva fick välja medel och sätt hur uppgiften skulle lösas. Doktrinen spreds vidare till armén genom att generalstaben utökades så att fler generalstabsofficerare kunde placeras på förbandsnivå där dem som var utbildade i den nya doktrinen kunde sprida kunskapen och idéer kring krigföringen till sina kollegor inom armén samt själva i framtiden vara förbandschefer.¹²

Lärandet inom en organisation förutsätter i sin tur att organisationens system fungerar som en enhet genom bland annat existens av regler som sammanbinder organisationens verksamhet. Organisatorisk lärande sker när individer inom en organisation kollektivt uppfattar och löser problem utifrån de rådande tankebanorna inom organisationen. Chris Argyris och Donald Schön har i sin forskning om professionell utveckling skrivit att definitionen av organisatorisk

¹¹ Ibid s.131 och 136

¹² Ibid s. 348-350.

lärande inom en organisation måste vila på dess handlingsförmåga.¹³ Organisationen handlingsförmåga är i sin tur beroende av så kallade handlingsteorierna som råder inom organisationen. Om detta skriver Rolf: ”Organisationers handlande vilar på ”*theories in use*”, d.v.s. handlingsteorier som förenar verklighetsantagande, värderingar och tekniker för att koppla mål till handling”.¹⁴ Det är just handlingsteorierna som enligt Arygris och Schön ger organisationen dess identitet och kontinuitet i tiden. Med andra ord handlar det om aspekter som är mer centrala för de organisatoriska förändringarna och avseende militära organisationer etableras dess rutiner och processer inte av taktiker eller strategier utan av inre system kring struktur, selektion och styrning. Det är därmed den organisatoriska processen som avgör om en förändring som sker inom organisationen är lärande eller inte.¹⁵

Det beror bland annat på att det organisatoriska lärandet inte räcker till att ta vara på alla erfarenheter eftersom det förekommer en utveckling även utanför organisationen. En lärande organisation förutsätter därmed även bevakning och inhämtning av den utveckling som sker utanför organisationen. Under till exempel fransk-österrikiska kriget 1859 samlade preussiska observatörer in upplysningar som senare resulterade i viktiga lärdomar vilka sedan blev framgångsfaktorerna bakom Preussens lyckade krig mot Danmark 1864, Österrike 1866 och Frankrike 1870-71.

Militära organisationer påverkas dessutom av utomstående faktorer som sociala, ekonomiska och politiska förändringar som sker inom landet. För lärande organisationer är externa förändringar av direkt betydelse bland annat eftersom det krävs stora resurser att systematiskt utvärdera, analysera, revidera och integrera kunskap på flera nivåer i nya procedurer. På det sättet menar Rolf ägnas en stor del av resurserna till exempel för förberedelser för strid medan mindre resurser används för själva genomförandet av själva striden. Ju mer komplexa uppdrag som behöver hanteras desto mer krävande processer och strukturer krävs för framtagning av nya lösningar. Det organisatoriska lärandet kan således begränsas eller förhindras genom politiska beslut rörande resurstilldelningen bland annat avseende generalstabens storlek eller officerskårens sammansättning.

Behovet att bearbeta allt större mängder information leder till en ökad grad av specialisering. Om specialiseringen ökar blir organisationen mer komplex eftersom den måste hantera flera specialiserade områden. Resultat av en sådan utveckling inom organisationen kan leda till att

¹³ Ibid s. 133

¹⁴ Ibid, s. 133

¹⁵ Ibid, s. 133-134.

nya strukturer och processer blir mindre flexibla och svåra att förändra eftersom minsta förändring kan kräva stora omställningar. Bland annat ställde den snabba militärtekniska utvecklingen och ledningen av miljonarméer nya krav, inte minst beträffande planeringen av den strategiska uppmarschen och etapptjänsten.

En lärande organisation och militär kompetens kan därmed ta lång tid att bygga upp, men dessa kan på en kort tid även falla ihop som ett korthus. Kunskapsutvecklingen inom militära organisationer kan förhindras av organisationens egen kultur och handlingsmetoder.¹⁶ Det militära tänkandet sker inom befintligt paradigm och nya idéer kan hamna utanför detta och därmed försvåra att föråldrade paradigm lämnar plats för nya. Militära organisationer tenderar att vara konservativa och anpassar sig endast långsamt till förändringar. Ett resultat av detta kan vara att krigsplanläggningen i huvudsak bygger på lärdomar från äldre krig utan att dessa anpassats till nya förhållanden.¹⁷

Militarismen i det tyska samhället återspeglade sig i tyska generalstabens slutenhet gentemot omvärlden visade sig innan första världskriget där så kallade Schlieffenplanen avsåg ett snabbt avgörande fälttåg mot Frankrike för att sedan kraftsamla mot Ryssland. Planen från 1905 förutsatte fler armékårer än armén förfogade över och en genommarsch av Belgien. Planen blev känd för tyska politiker först sju år senare vilket innebar att de 1914 hamnade i ett läge där valet stod mellan att omedelbart gå ut i krig eller vänta på ett krig där det helt och hållet sakades strategiska planering.¹⁸

¹⁶ Ibid, s. 348.

¹⁷ Ibid s. 344-359. Rolf diskuterar traditioners funktion inom lärande organisationer och deras påverkan på det organisatoriska lärandet. Äldre generationers slutsatser från krig kan resultera i att efterkommande generationer begår misstag som har förts vidare via traditioner. Ett sådant exempel är diskussionen i den tyska armén efter första världskriget där fokus låg på det taktiska och operativa, medan de strategiska frågorna lämnades åt sidan.

¹⁸ Ibid s. 318-319. Alf W. Johansson *Europas krig. Militärt tänkande, strategi och politik från Napoleontiden till andra världskrigets slut* (Stockholm: Prisma, 2006) s.161-166. I boken diskuterar Johansson hur Schlieffenplanen återspeglade en "historisk realism" som byggde på tolkningar av Preussens historia som en stormakt konstant omgiven av starkare grannar på kontinenten. Planen återspeglade även samtida idéer som nationalism och socialdarwinism.

2.2 Avgränsningar

Med hänsyn till studiens syfte har den begränsats till infanteriets, artilleriets och ingenjörtruppernas uppgifter och samverkan vid anfall och försvar av befästa ställningar samt diskussionen om hur utbildningen avseende strid om befästa ställningar skulle organiseras och hur instruktionerna implementerades i form av övningar, kurser etc. Således kommer undersökningen inte ta upp alla aspekter rörande strid om befästa ställningar som exempelvis befästningarnas utformning, den tekniska utvecklingen i allmänhet eller anskaffning av den särskilda materiel som erfordrades även om dessa kommer att omnämnas. Undersökningen är vidare begränsad till generalstaben, vilket innebär att armén som helhet inte kommer att beröras mer översiktligt.

2.3 Metod och källdiskussion

För att kunna svara på frågeställningen om hur den svenska generalstaben lyckades följa den internationella utvecklingen rörande strid om befästa ställningar kommer den svenska kunskapsutvecklingen att jämföras med utvecklingen i Tyskland. Valet av Tyskland som utgångspunkt för jämförelsen är att dels att den tidigare forskningen visat att den tyska generalstaben var en lärande organisation, dels att de svenska militära förbindelserna var mest utvecklade med Tyskland. Genom valet av Tyskland för utvecklingsjämförelse har dessutom rapporteringen från militärattachéerna kunnat begränsas till attachén i Berlin.

För att kunna studera om den svenska generalstaben arbetade som en lärande organisation kommer undersökningen först att redogöra för det gällande paradigmenet och kunskapsnivån rörande strid om befästa ställningar vid krigsutbrottet och sedan följa hur staben bearbetade de rapporter som kom in från utlandet och vilka slutsatser som drogs av dessa och hur de påverkade utformning av instruktioner samt fältövningar och fälttjänstövningar i Sverige.

De fyra områden som kommer att undersökas är dels selektionen av aspiranter och officerare till generalstaben, dels utvecklingen inom de tre truppslag som är mest centrala för strid om befästa ställningar: infanteriet, artilleriet och ingenjörtrupperna.

Studien bygger på en kvalitativ innehållsanalys där det viktigaste kriteriet varit källornas beroende till varandra i tid och rum eftersom detta kriterium motsvarar bäst studiens ändamål att rekonstruera om den svenska generalstaben arbetade som en lärande organisation.

Källmaterialet består främst av, rapporter från militärattachén i Berlin och studieresor, reglementen och förslag till instruktioner samt rapporter från övningar. Därtill kommer skrivelser utarbetade inom generalstaben, bland annat interna order och skrivelser från chefen för generalstaben och infanteriinspektören, samt arbeten av enskilda generalstabsofficerare. Källorna som ingår i studien förvaras på Krigsarkivet.

2.4 Disposition

Uppsatsen består av fyra huvuddelar. Den första delen består av en sammanfattning av den internationella utvecklingen och redogörelse för utvecklingen i Tyskland under första världskriget. Den andra delen består av en presentation av generalstabens organisation och arbetssätt samt en kort översikt rörande utvecklingen i Sverige av strid om befästa ställningar under perioden 1905-1914. Den tredje delen består sedan av en redogörelse och analys av kunskapsutvecklingen i Sverige 1915-1918 och den fjärde av slutsatser och avslutande reflexioner.

3. Första världskriget

3.1 Översikt

Då världskriget började sommaren 1914 var såväl den ryska, franska och österrikisk-ungerska krigsplanläggningen offensiv, medan den tyska inledningsvis var offensiv på västfronten och defensiv på östfronten.¹⁹ I samtliga länder var förväntningarna att kriget skulle vara avgjort redan till jul. Tyskarna hade dock redan före kriget konstaterat att det skulle bli svårt att nå ett snabbt avgörande om franska armén utnyttjade flodlinjerna i försvaret och hade före kriget övat försvar från ställningar bestående av flera linjer.²⁰

Efter att den tyska strategiska offensiven hejdades vid Marne i september 1914 drog sig tyskarna tillbaka till floden Aisne där de grävde ned sig. Sedan de fortsatta försöken att utflankera motståndaren och de allierade försöken att bryta igenom det tyska försvaret misslyckats under hösten hade både tyskarna och de allierade svårt att ersätta sina förluster vilket medförde till att ingen av dem hade tillräcklig kraft för en fortsatt offensiv. Samtidigt övergick tyskarna till defensiven på västfronten för att kunna överföra trupper till östfronten. Även på östfronten övergick kriget till ett ställningskrig i slutet av 1914 efter att tyskar, österrikare och

¹⁹ John Keegan, *The First World War* (London: Pimlico, 1999), s. 33 – 44.

²⁰ *Ibid*, s. 38 och 133 – 147.

ryssar lidit så stora förluster som de inte kunde ersätta. Dessutom ledde även det italienska anfallet på Österrike-Ungern våren 1915 på kort tid till ett ställningskrig i alpterräng.

Ställningarna och förutsättningarna för kriget såg dock mycket olika ut på väst- och östfronten 1915. Medan ingenmansland i väst endast uppgick till något hundratal meter och bestod av tämligen väl utbyggda ställningar kunde ingemansland på östfronten uppgå till flera kilometer samtidigt som ställningarna var betydligt enklare. I väst gjorde terrängen dessutom att striderna i huvudsak begränsades till ett område mellan Flandern i norr till Vogeserna i söder vilket ledde till möjligheterna att koncentrera stora mängder trupp och artilleri.²¹ Trots flera omfattande försök av de allierade att bryta igenom de tyska linjerna under 1915 och 1916 samt den tyska offensiven vid Verdun 1916 var fronten i väster i stort sätt oförändrad till våren 1917 då tyskarna drog sig tillbaka till en ny förberedd ställning i Sommeområdet för att spara trupp.

På östfronten blev krigföringen genom de stora ytorna mer en kombination av rörlig krigföring och ställningskrig. Våren 1915 lyckades tyskar och österrikare göra ett genombrott som ledde till att ryssarna var tvungna att dra sig tillbaka från Polen, men som sedan avstannade och utvecklades till ställningsstrider. Under Brusilov-offensiven sommaren 1916 lyckades ryssarna dock återta ett stort område, medan centralmakterna under slutet av året på kort tid erövrade Rumänien. Efter att operationerna avstannat på grund av den svåra vintern gick ryssarna till anfall sommaren 1917, men efter att den hejdats lyckades tyskarna i en stor offensiv erövra Riga och Baltikum hösten 1917, vilket tillsammans med revolutionen ledde till att Ryssland kapitulerade.

Styrkan i det tyska försvaret på västfronten visades åter igen när britterna sommaren 1917 gjorde ett nytt försök att bryta igenom de tyska ställningarna, och som trots en artilleribeskjutning som varande under två veckor och insats av stridsvagnar misslyckades. Kriget kom dock att avgöras på västfronten under våren och hösten 1918 när kriget även på denna front återfick sin rörlighet. Först genom de tyska anfallsoperationerna och sedan de hejdats med stora tyska förluster genom den allierade motoffensiven vilket tvingade tyskarna till ett strategiskt återtåg och att i november 1918 ge upp kampen.

²¹ Ibid, s. 192 och 197.

3.2 Utvecklingen i Tyskland

De enkla skyttegravarna som både sidor grävde under hösten 1914 ersattes under 1915 av ett system bestående av flera linjer. I januari beslutades att ställningarna på västfronten skulle byggas ut för att kunna hållas med ett begränsat antal trupper under längre tid och under våren att de som en försiktighetsåtgärde skulle kompletteras med reservställning. Försvaret skulle dock ske i huvudförsvarslinjen som skulle återtas omedelbart om den förlorades.²²

Den tyska generalstaben utfärdade därefter i oktober 1915 nya riktlinjer för försvaret i ställningskriget (*Gesichtspunkte für den Stellungskrieg*). Enligt dessa skulle försvaret bestå av minst två ställningar med ett avstånd på minst 2000 m för att tvinga motståndaren att omgruppera sitt artilleri innan den andra ställningen kunde beskjas. Varje ställning skulle i sin tur bestå av minst två skyttegravslinjer med ett avstånd på 100 till 150 m och varje linje förses med skyddsrum som skyddade mot beskjutning med tung artillerield. Dessutom skulle de ha så många skyddade observationsvärn som möjligt för ledning av artillerield samt utnyttja möjligheterna för flankerande eld med kulsprutor framför och bakom ställningen. Riktlinjerna påtalade även betydelsen av att ställningarna anlades på bakslutningar för att förhindra motståndaren från att direkt kunna observera ställningen. Vidare skulle varje ställning, i synnerhet den första, förses med ett upp till 30 m djupt hinderbälte.²³

Samtidigt utfärdades kompletterande bestämmelser för artilleriet som framhöll betydelsen av samverkan mellan infanteriet och artilleriet. Enligt dessa skulle varje batteri tilldelas en viss del av frontlinjen och utarbeta en plan för att med spärreld (*Sperrfeuer*) kunna beskjuta en anfallande motståndare i ingenmansland. Riktlinjerna framhöll dock fortfarande betydelsen av att den främsta linjen skulle hållas till det yttersta, trots försvarets utbyggnad på djupet. Tvingades försvaret att överge den främsta linjen skulle denna återtas.²⁴

Efter striderna vid Verdun våren 1916 utfärdades nya bestämmelser på grundval de erfarenheter som hade gjorts under striderna. Enligt dessa skulle den främre linjen vara så gles bemannad som möjligt för att minska förlusterna under fiendens anfallsförberedelser, men

²² Keegan (1999), s. 196.

²³ Robert T. Foley "Learning war's Lessons: The German Army and the Battle of the Somme 1916" i *The Journal of Military History* 75 (April 2011), s 475.

²⁴ *Ibid*, s. 476.

innebar samtidigt att betydelsen ökade av omedelbara motstötar med mindre enheter (*Gegenstoß*) och större planlagda motanfall (*Gegenangriff*) för att återta terrängen.²⁵

Slaget vid Somme som började i slutet av juni 1916 och fortsatte till december krävde mycket stora resurser och tvingade till följd av den allierade överlägsenheten och de upprepade anfällen tyskarna att modifiera sin taktik.²⁶ Genom den konstanta beskjutningen hade de tyska främre ställningarna i slutet av juli blivit så förstörda att de ersattes av ett mer utspritt och rörligt försvar baserat på granathål (*Trichterstellungen*).²⁷ Genom att främsta försvarsställningen blev mer rörlig ökade betydelsen av snabba motstötar på eget initiativ av grupp- eller plutonchefer för att återta förlorad terräng eller planerade motanfall för att återta taktiskt viktiga punkter.²⁸ Samverkan mellan infanteriet och artilleriet var dock bristfällig, bland annat på grund av de känsliga telefonförbindelserna, vilket gjorde att infanteriet fick klara av försvaret på egen hand. Erfarenheterna från Somme visade kulsprutans betydelse för försvaret. I början av slaget var vapnen grupperade i främsta linjen, men striderna visade att de ofta blev förstörda och de grupperades i stället i granathål och på djupet.²⁹

Slaget vid Somme medförde att den tyska armén utvecklade en ny mer flexibel försvarsdoktrin. I december 1916 utfärdade generalstaben ett antal nya föreskrifter för försvaret i ställningskriget, bland annat framhölls att den främsta linjen inte skulle försvaras till sista man utan att försvaret skulle ske i sådan terräng som gynnade försvaret.³⁰ Enligt den nya doktrinen skulle försvaret bestå av tre zoner: en förpostzon (*Vorfeldzone*), en huvudstridszon (*Grosskampfzone*) och minst en bakre stridszon (*rückwärtige Kampfzone*). Förpostzonen skulle normalt ha ett djup på 400 – 1000 m samt vara svagt bemannad för att utgöra ett försvar mot överraskande anfall och för att förhindra observation mot huvudstridszonen. Bakom denna zon låg först huvudstridszonen med ett djup på mellan 1500 till 2500 m och sedan bakre stridszonen på avstånd av minst 3000 m från huvudstridszonens främre del för att anfallsartilleriet inte skulle kunna bekämpa båda zonerna från samma gruppering.

Varje zon var utformad för ett försvar på djupet med flera skyttegravar på ett oregelbundet avstånd på mellan 150 till 400 m och fasta punkter sammanbundna av förbindelsevärn. En

²⁵ Ibid, s. 477.

²⁶ För det första krävde försvaret enorma mängder cement, sandsäckar och artilleriammunition. För en armé erfordrades 120 till 150 tågsätt per dag med material för fätarbeten och under anfallets första dag den 1 juli förbrukade t.ex. en armékår närmare 120 000 granater och under månaderna juli till oktober förbrukade 1. och 2. armén närmare 15,4 miljoner granater. Ibid, s. 480.

²⁷ Ibid, s. 487.

²⁸ Ibid, s. 490 f.

²⁹ Ibid, s. 499.

³⁰ Ibid, s. 502.

anfallande skulle därmed mötas av eld såväl i fronten som från flankerna.³¹ En central komponent i försvaret var dessutom motanfall som skulle sättas in när motståndaren, utmattad och oorganiserad efter de inledande striderna, framryckt bortom det egna artilleriets skottvidd. Blandningen av egna trupper och motståndarens skulle vidare hindra motståndaren från att utnyttja sitt artilleri för att hindra motanfallet.³²

Beträffande utvecklingen av taktiken vid anfall visade de stora förlusterna hösten 1914 att denna behövde modifieras. Vid striden vid Soissons i januari 1915 underställdes inte artilleriet infanteriets strid utan samverkan mellan truppslagen skulle i stället ske mellan två jämbördiga parter. Dessutom preciserades artilleriets uppgifter till att under begränsad tid nedhålla försvaret och artilleriet samt förhindra förflyttningen av reserver.³³

I mars 1915 påbörjades försök med en stormbataljon för att utveckla taktiken vid anfall mot en befäst ställning. Försöken fortsatte senare under hösten och ledde till att infanteriet skulle utrustas med egna understödsvapen för att kunna bekämpa punktmål som hindrade det fortsatta anfallet. Dessutom övergavs den sammanhängande skyttelinjen, som både var svår att leda och försvårade understödet, till förmån för mindre grupper.³⁴ Drygt ett år senare utfärdades de första anvisningarna för stormbataljonens användning (*Anweisung für die Verwendung eines Sturm батallions*). Enligt dessa anvisningar skulle anfall ske i kolonn mot de svagaste punkterna i försvaret och efter att brutit in i fiendens ställning skulle dessa rullas upp genom fortsatt anfall. Därefter skulle infanteriet framrycka för att rensa och försvara tagen terräng. I början av 1917 skulle enligt utbildningsföreskrifterna för infanteriet (*Ausbildungsvorschrift für die Fusstruppen im Kriege*) varje infanterikompani ta ut personal till stormtrupp som bildade en fjärde pluton. Denna utveckling fortsatte och i januari 1918 skulle alla soldater utbildas i stormtruppstaktik och handhavande av understödsvapen varvid de särskilda plutonerna kunde avvecklas.³⁵

Enligt anvisningarna för anfall i ställningskriget (*Der Angriff im Stellungskrieg*) som utfärdades i januari 1918 och som komma att gälla fram till krigsslutet, låg bland annat följande principer till grund för anfallet: hög utbildningsståndpunkt, god ledning, kraft-

³¹ Martin Samuels, *Command or Control? Command, Training and Tactics in the British and German Armies 1888-1918* (London: Frank Cass, 2003), s. 181 f.

³² Ibid, s. 189.

³³ Ibid, s. 231.

³⁴ Ibid, s. 90 – 92.

³⁵ Ibid, s. 241 – 243.

samling, upprätthållandet av tempot och rörelsen samt överraskning.³⁶ Inför den stora tyska offensiven våren 1918 drogs 56 divisioner ut ur frontlinjen för tre veckors utbildning och övning enligt de nya anvisningarna.³⁷ Trots detta visade sig denna utbildning inte tillräckligt omfattande vilket ledde till tyska förluster på omkring en miljon man under tiden mars till juli, något som i hög grad bidrog till det tyska nederlaget.³⁸

4. Ledningen av armén och generalstaben

4.1 Arméns högre ledning

Enligt 1809 års regeringsform var konungen högste befälhavare över rikets krigsmakt till lands och sjöss. Beredningen av såväl militära ärenden som konseljärenden skedde i lantförsvarsdepartementet och föredrogs av lantförsvarsministern som tillika vara chef för lantförsvarsdepartementet. Departementet bestod dels av en kansliexpedition som skötte kanslimålen (budget- och lagstiftningsfrågor) som skulle föredras inför samtliga statsråd, dels en kommandoexpedition som handlade de så kallade kommandomålen som beslutades av kungen i egenskap av högste befälhavare.³⁹

Under åren före och under första världskriget var lantförsvarsministern i regel överste eller general vilket innebar att arméns administrativa och strategiska ledning inte var underställd riksdagen, utan dessa ärenden avgjordes av kungen efter föredragning av militära rådgivare. Den förste civile lantförsvarsministern var liberalen David Bergström (1911-1914). Efter att Hjalmar Hammarskjöld under några månader 1914 varit både stats- och lantförsvarsminister utnämndes strax efter världskrigets utbrott översten Bror Mörcke till lantförsvarsminister. Mörcke efterträddes 1917 av översten Joachim Åkerman, men efter de allmänna valen hösten 1917 som ledde till en regering sammansatt liberaler och socialdemokrater utsågs åter en liberal civil lantförsvarsminister, Erik Nilsson.

Under Kungl. Maj:t lydde dels de centrala militära myndigheterna generalstaben, truppslagsinspektörerna, chefen för fortifikationen, Arméförvaltningens fem enheter, dels arméns opera-

³⁶ Ibid, s. 242 – 243.

³⁷ Ibid, s. 247.

³⁸ Tim Travers, *How the War was Won* (Barnsley: Pen and Sword Military Classics, 2005), s. 108.

³⁹ Per Thullberg, *Krigsmaktens högsta ledning 1895-1920; Från Konungslig makt till parlamentarisk kontroll och professionell ledning* (Stockholm: Militärhistoriska förlaget, 1996), s. 7 – 9.

tiva enheter, arméfördelningscheferna, kommandanten i Boden och militärbefälhavaren på Gotland.

4.2 Generalstabens organisation och arbetsätt

Efter att frågan om en omorganisering av den svenska generalstabens utretts i flera omgångar sedan 1850-talet beslutade riksdagen 1873 att den svenska generalstabens skulle organiseras som en egen kår under en generalstabschef. Drivande i denna utveckling var dåvarande chefen för lantförsvarets kommandoexpedition, överstelöjtnanten Hugo Raab. Enligt det memorial som utarbetats av Raab och som låg till grund för propositionen hade de senaste krigen med all tydlighet visat betydelsen av en väl fungerande generalstab. Generalstabens hade dock inte bara en central betydelse under krig utan även i fred, både för att upprätthålla den krigsvetenskapliga bildningen och för att med sakkunskap bereda alla frågor rörande lantförsvaret.⁴⁰

Dessutom framhöll Raab betydelsen av stabens officerare efter viss tid fick möjlighet att tjänstgöra på truppförbanden för att stimulera och sprida den krigsvetenskapliga bildningen, men även för att påverka planering och ledning av övningar. Växeltjänstgöringen mellan staben och truppförbanden medgav även en selektion. Enligt Raab var det inte tillräckligt att officerarna visat sig arbetsamma och dugliga vid inträdet i staben, de måste oavbrutet visa en vilja och förmåga att förkovra sig i yrket. Officerarna skulle därför dels ges möjlighet till studier och utlandsresor, dels delta i generalstabens årliga fältövningar och i staberna under de större fälttjänstövningarna.⁴¹

Enligt beslutet 1873 var generalstabens uppgifter att utveckla den krigsvetenskapliga bildningen inom armén, inhämta och sammanställa alla underrättelser om militärväsendet i främmande länder, utarbeta planer för arméns mobilisering och strategiska uppmarsch, skriva landets krigshistoria och svara för landets militära kartläggning. Dessutom skulle staben utbilda sina officerare för deras särskilda uppgifter i fält och lärare vid arméns högstskolor samt lämna personal till Lantförsvarets kommandoexpedition och arméns högre befälhavare. Generalstabens huvudstation organiserades på fyra avdelningar: militärstatistiska avdel-

⁴⁰ *Generalstabens 1873 – 1923; En minnesskrift* (Stockholm: Norstedt & Söner, 1923), s 42.

⁴¹ *Ibid*, s. 44, 48-49, 62.

ningen, kommunikationsavdelningen, topografiska avdelningen och krigshistoriska avdelningen.⁴²

1874 fastställdes vidare en särskild instruktion för chefen för generalstaben. Utöver vissa bestämmelser rörande stabens personal kunde generalstabschefen, genom att han kontinuerligt hade möjlighet att följa den militära utvecklingen, när han ansåg att ny kunskap eller erfarenheter så krävde lämna förslag till kungen om att anordna försök eller att företa andra förändringar inom lantförsvaret.⁴³

Gunnar Artéus har i en artikel ”Hugo Raab och generalstabsidén” diskuterat det tyska inflytandet på den svenska generalstabens uppgifter och organisation vid omorganisationen 1873. Raab hade under åren 1855-1858 studerat på *Allgemeine Kriegsschule* i Berlin vilket ansetts ha fått ett avgörande inflytande på hans militära åskådning. Enligt Artéus fanns det en viss kontinuitet avseende stabens uppgifter sedan dess tillkomst 1816, men det preussiska inflytandet är dominerande genom generalstabens kvalitetshöjande uppgift samt organisationen och systemet för växelvis tjänstgöring vid staben och truppförbanden.⁴⁴

Den ökade komplexiteten medförde att den militärstatistiska avdelningen 1908 uppdelades på tre nya avdelningar: centralavdelningen, organisationsavdelningen och utrikesavdelningen. Centralavdelningens uppgift var att utarbeta operationsplaner vid olika krigsfall, organisationsavdelningens arméns organisation och mobilisering samt utrikesavdelningens inhämtning och bearbetning av information om militära förhållanden utomlands.⁴⁵ Tillkomsten av flygplan, ballonger och motorfordon samt den snabba tekniska utvecklingen rörande telekommunikationer medförde att dessa frågor 1912 överfördes från kommunikationsavdelningen till en nybildad teknisk avdelning.⁴⁶

Enligt instruktionen för generalstaben från 1904 uppgick antalet generalstabsofficerare till 48 och antalet aspiranter till 12 stycken. För att få anställning vid staben krävdes bland annat genomgången Krigshögskola eller Artilleri- och Ingenjörshögskola samt två års aspiranttjänstgöring vid generalstabens huvudstation och lantförvarsdepartementet.⁴⁷ Under denna

⁴² Bestämmelser för generalstabens organisation och verksamhet i fredstid, SFS 1873:87.

⁴³ *Generalstaben 1873 – 1923* (1923), s 74-75.

⁴⁴ Gunnar Artéus ”Hugo Raab och generalstabsidén” i *Hugo Raab*, red. Gunnar Artéus, (Stockholm: Försvarshögskolan, 2003), s. 54.

⁴⁵ *Generalstaben 1873 – 1923* (1923), s. 85.

⁴⁶ *Ibid*, s.86

⁴⁷ Instruktion för generalstaben, SFS 1904:28

tjänstgöring fick aspiranten regelmässigt ett antal självständiga skriftliga uppgifter och deltog i stabens fältövningar.⁴⁸

De höga kraven framgår även av att av de 25 officerare som varje år antogs till Krigshögskolan endast omkring en fjärdedel uttogs till aspiranter efter att ha föreslagits av skolans lärarråd. Medan antalet generalstabsofficerare ökade till 56 1914 fördubblades antalet aspiranter successivt till 24 stycken 1916 för att öka urvalet och samtidigt tillgodose det ökade personalbehovet vid staben.⁴⁹ Under åren närmast omkring 1914 anställdes två till fyra f.d. aspiranter per år, vilket innebar att endast omkring 20 procent av aspiranterna efter avslutad tjänstgöring fick anställning vid staben.⁵⁰ Den betydelse man fäste vid generalstabsofficerarnas kompetens framgår även av infanteriets regementschefer 1914 något över hälften var f.d. generalstabsofficerare medan hela 11 av 13 generaler var förutvarande generalstabsofficerare.⁵¹

Generalstabens fältövningar genomfördes normalt en till två gånger per år under ledning av generalstabschefen. Ändamålet med dessa övningar var dels att utbilda generalstabsofficerarna, dels genomföra en undersökning av ett område från en särskild frågeställning. Vid övningarna fanns en av ledningen utarbetad förutsättning och normalt delades de deltagande generalstabsofficerarna upp i två mot varandra opererande kårer. Övningarna genomfördes ”på fältet”, men utan trupp, där deltagarna fick olika uppgifter som skulle besvaras skriftligt. Under och efter övningen skulle dessutom deltagarna samlas för att ledaren av övningen kunde meddela sin kritik av de utförda arbetena och övriga iakttagelser.⁵²

Vid generalstaben fick regelmässigt aspiranterna och de yngre officerarna olika uppgifter, s.k. vinterarbeten som skulle redovisas skriftligt för generalstabschefen eller i ett föredrag för stabens officerare. Det var ett sätt att samtidigt kunna utreda aktuella frågeställningar samt utveckla och pröva aspiranternas självständiga omdöme och förmåga att lösa en uppgift. Frågeställningarna kunde variera, vissa var hemliga medan andra var öppna. Underlaget kunde t.ex. bestå av rapporter från attachéerna eller krigsdagböcker från fälttjänstövningarna. Under första världskriget hade naturligt nog flera uppgifter ett mycket tydligt samband med krigshändelserna.

⁴⁸ Ibid. 1913 förlängdes kravet på provtjänstgöring till två och ett halvt år (SFS 1913:62).

⁴⁹ *Generalstaben 1873 – 1923* (1923), s. 80 f.

⁵⁰ *Svenska arméns rulla 1912-1918* (Stockholm: Norstedt).

⁵¹ *Svenska arméns rulla 1914* (Stockholm: Norstedt, 1914).

⁵² *Instruktion för generalstabsfältövningar* (Stockholm: Lantförsvarets kommandoexpedition, 1908), s. 5 – 11.

1914 beslutades vidare att inrätta två nya generalsbefattningar: en inspektör för militärläroverken och en för infanteriet. Det främsta skälet var att de skulle föra högre befäl i krig, men den senare skulle även övervaka truppslagets utveckling samt leda utbildningen och övningar.⁵³ Sedan tidigare fanns en kavalleriinspektör, en generalfälttygmästare som tillika var inspektör för artilleriet och en chef för fortifikationen som hade motsvarande uppgift rörande ingenjörtrupperna. Inspektörerna ingick inte i generalstaben utan lydde direkt under Kungl. Maj:t, men stabscheferna vid de nyinrättade inspektionerna tillsattes genom generalstaben.

Generalstabschef under hela den undersökta perioden var generallöjtnant Knut Gillis Bildt (1854-1927). Han hade i likhet med Hugo Raab gått igenom den tyska *Kriegsakademie* (1875-1878) och blev generalstabsofficer 1882. Därefter tjänstgjorde han sedan omväxlande i stabs- och trupptjänst fram till 1905 då han utnämndes till generalstabschef. Bildt var dessutom ledamot av riksdagens första kammare 1899-1908 och ledamot i ett antal olika kommittéer, bland annat i den parlamentariska försvarskommittén 1907-1910.

Inspektör för infanteriet 1915-1919 var generallöjtnanten Lars Tingsten (1857-1937). Han genomgick krigshögskolan 1880-1882 och blev sedan generalstabsofficer 1886. I likhet med Bildt tjänstgjorde han sedan omväxlande i stabs- och trupptjänst samt var 1905-1907 lantförsvarsminister. Tingsten var vid utnämningen till inspektör chef för II. arméfördelningen sedan 1913 samt efterträdde 1919 Bildt som chef för generalstaben.

4.3 Militärattachéer

De första militärattachéerna tillkom i slutet på 1850-talet i Paris och S:t Petersburg.⁵⁴ Attachéernas primära uppgift var att följa utvecklingen i respektive land. Efterhand tillkom militärattachéer i fler länder även om Bildt i en utredning från 1905 konstaterade att militärattachéer endast kunde anses vara av betydelse i Norge, Ryssland och Tyskland.⁵⁵ De fasta attachéerna kompletterades dessutom med tillfälliga attachéer i länder som var i krig som t.ex. Japan och Rumänien. Under perioden före första världskriget fanns det sammanlagt 13 militärattachéer stationerade i Storbritannien, Tyskland, Frankrike, Österrike-Ungern, Ryssland, Italien, Japan, Rumänien, USA, Osmanska riket, Danmark, Norge och Belgien.⁵⁶ Efter första

⁵³ *Bihang till senare riksdagens protokoll 1914*, Riksdagens skrivelse nr 1, s 171.

⁵⁴ Gunnar Åselius, "Militärattachéerna i S:t Petersburg; En undersökning av det svenska underrättelseväsendets professionalisering 1885-1917" i *Militärhistorisk tidskrift 1990* (Stockholm: Militärhögskolan, 1991) s. 12

⁵⁵ Åselius, s15

⁵⁶ KrA, generalstaben, utrikesavdelningen, serie D I. Förteckning över militärattachéers rapporter m.m. för åren 1856-1926, vol. 2.

världskrigets utbrott drogs militärattachén i Belgien och Rumänien in samtidigt som det tillkom militärattachéer i Nederländerna och Schweiz.

Fram till generalstabens omorganisation 1908 rapporterade militärattachéerna direkt till Lantförsvarets kommandoexpedition, men därefter skedde rapporteringen i stället till chefen för den nybildade utrikesavdelningen.⁵⁷ Rapporterna cirkulerades sedan normalt inom generalstabens olika avdelningar och i frågor som berörde de olika inspektörerna delgavs även dessa rapporterna. Någon mer omfattande bearbetning förekom således inte vid utrikesavdelningen.

4.4 Sammanfattning och analys

Den svenska generalstaben hade omorganiserats efter tyskt mönster 1873 för att tillgodose behovet av ett kvalificerat stabsorgan både i fred och i krig. Förutom att utarbeta planer för mobilisering och uppmarsch skulle den även följa den militära utvecklingen i andra länder och för detta ändamål fanns även ett antal militärattachéer. Organisationen hade varit oförändrad fram till 1908 då en större omorganisation gjordes för att klara av den allt mer komplexa utvecklingen och 1912 tillkom även en särskild teknisk avdelning. Trots de successivt ökade kraven var antalet generalstabsofficerare i det närmaste oförändrat och uppgick 1914 till endast drygt 50. Det begränsade antalet officerare torde dock samtidigt underlättat den kollektiva förmågan att formulera och lösa nya problem på ett konstruktivt sätt. Rapporter från bl.a. attachéerna cirkulerades regelmässigt till stabens olika avdelningar, men bearbetningen av informationen och utvecklingen av kunskapen vid staben förefaller framför allt skett genom årliga fält- och fälttjänstövningar, vinterarbeten och utveckling av instruktioner.

För att bli antagen som aspirant vid staben fordrades goda studieresultat från krigs- eller artilleri- och ingenjörhögskolan, men för att befordras vid staben krävdes därutöver viljan att hela tiden utveckla sin förmåga genom studier, utlandsresor och tjänstgöring vid högre staber under övningar. De höga krav som ställdes i dessa avseenden framgår att det endast var omkring 20 procent av aspiranterna som efter aspiranttjänstgöringen blev generalstabsofficerare. Selektionen av officerarna fortsatte därefter genom ett system för växeltjänstgöring vid arméns olika truppförband.

Processen för arbetets struktur, urvalet av officerare och ledningen av arbetet förefaller i stor utsträckning ha styrts av generalstabschefen personligen, vilket underlättats av de förhållandevis få officerarna vid staben. Till detta kom generalstabschefens uppgift att när han ansåg att

⁵⁷ Åselius, s.12

ny kunskap så krävde lämna förslag till kungen om att anordna försök eller göra andra förändringar. Den viktigaste inflytelsen från den preussiska generalstaben var därför att organisation, arbetssätt, selektion och andra skapade förutsättningar för organisatoriskt lärande och en lärande organisation. Men hur lyckades den svenska generalstaben utnyttja dessa förutsättningar?

5. Kunskapsutvecklingen i Sverige 1905-1914

5.1 Översikt

Det som dominerade de militära diskussionerna under tiden närmast före första världskriget var erfarenheterna från rysk-japanska kriget 1904-1905. Kriget hade till lands utkämpats på två krigsskådeplatser, dels ett rörligt krig i Manchuriet, dels en belägring och anfall mot den ryska sjöfästningen Port Arthur.

Den svenska generalstaben hade noga följt kriget genom två militärattachéer, en på vardera sidan.⁵⁸ I årsberättelsen av föredraganden i krigskonst i Krigsvetenskapsakademien 1905, översten i generalstaben E. Oxenstierna, framhöll denne särskilt de långa uppehållen mellan de avgörande slagen och att kriget därför krävt en ovanligt lång tid. Detta berodde på att striderna huvudsakligen rörde sig om starkt befästade ställningar, ofta i flera linjer bakom varandra. Vid slagen i Mukden misslyckades de japanska försöken till överflygningar vilket resulterade i rena frontala slag där stridskrafterna på båda sidor efter hand förbrukades varvid ingen part lyckades åstadkomma ett avgörande. Enligt Oxenstierna borde däremot ett krig där striderna präglades av ett mera renkontermässigt förlopp (strid direkt ur marschgruppering utan föregående uppmarsch) och där ledningen utan hänsyn till förluster sökte ett avgörande bli avsevärt kortare. För svensk del måste strävan vara en snabb, rörlig och hänsynslös krigsföring vilket i svensk terräng, som ofta inskränkte eldförberedelserna, krävde en bättre sammanhållning av trupperna.⁵⁹

Erfarenheterna från kriget medförde bland annat att Sverige i likhet med de större länderna i Europa försåg sitt artilleri med tunga haubitsar som kunde följa fältarmén för att användas vid anfall mot befästa ställningar. Efter en framställan från generalfälttygmästaren beviljade riksdagen 1906 medel för att det regemente som särskilt satts upp 1901 för *försvar* av befästa

⁵⁸ KrA, generalstaben, militärstatistiska avdelningen, serie E I ae, Inkomna skrivelser m.m. från militärattachén i Tokyo, vol. 2, E I af, Inkomna skrivelser m.m. från militärattachén i S:t Petersburg, vol 9 och E I b, inkomna reserapporter, vol. 34 b och 35.

⁵⁹ Erik Oxenstierna, "Årsberättelse av föredraganden i krigskonst" i *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens handlingar 1906*.

ställningar, Positionsartilleriregementet, i stället skulle utrustas med tunga haubitsar för att kunna understödja fältarmén för *anfall* mot de befästa ställningar som en ”landstigen eller i landet frambrutande fiende icke läser underlåta att uppföra till skydd av sin operationsbas”.⁶⁰ Detta sammanhänge i sin tur med den aktuella krigsplanläggningen där avsikten var att vid en landstigning nå ett avgörande genom att slå den första echelongen innan fienden kunnat överföra en andra echelong för att påbörja en strategisk offensiv.⁶¹

År 1907 gav generalstabsofficeren och läraren vid Krigshögskolan, Gustaf Bouveng, ut boken *Anfall mot befäst ställning*.⁶² Boken innehåller ett applikatoriskt exempel, men även utförliga kommentarer och ett flertal hänvisningar till tyska bearbetningar av det nyligen avslutade rysk-japanska kriget. Enligt Bouveng visade krigserfarenheterna att det inte var möjligt att genomföra ett infanterianfall mot en försvarsställning utan artilleriunderstöd och att försvarsartilleriet bekämpats. Ett anfall mot befäst ställning krävde därför en samlad ledning av artilleriet för att kunna kraftsamla elden mot den avgörande punkten och åstadkomma en nära samverkan med infanteriet. För att lyckas med den avslutande stormningen av ställningen fordrades dels en total eldöverlägsenhet, dels att framsända avdelningar lyckats åstadkomma tillräckligt antal genomgångar i hinderbältena framför ställningarna. Efter stormningen måste trupperna enligt Bouveng handla självständigt och omedelbart inreda ställningen till försvar mot motstötter. Även om ett förföljande vore önskvärt var det i regel svårt att genomföra, dels på grund av truppens utmattning efter striderna, dels på grund av risken att träffa på i förväg anordnade upptagsställningar.

Även under första och andra Balkankriget 1912-1913 förekom strider vid befästa ställningar i stor skala. Striderna ägde ofta rum i bergsterräng där fältbefästningar uppfördes som ett komplement till redan befintliga permanenta befästningar. Kriget följdes av ett stort antal militära observatörer vid den montenegrinska, grekiska samt bulgariska armén, bland annat från Sverige.⁶³ Dessutom var svenska militärattachéer stationerade i Rumänien och Osmanska riket.

Under åren fram till 1911 utarbetades även nya instruktioner för infanteriets och artilleriets fältarbeten med anvisningar för befästningsarbeten som skyttegravar, kanonvärn, skyddsrum

⁶⁰ Statverkspropositionen 1907, fjärde huvudtiteln. Protokoll över lantförsvarsärenden 13 januari 1906.

⁶¹ KrA, Generalstaben, kommunikationsavdelningen, uppmarschplaner, serie H III, vol 19. VPM daterad 18 mars 1904,

⁶² Gustaf Bouveng, *Anfall mot befäst ställning* (Stockholm: Militärlitteraturföreningen, 1907).

⁶³ Kapten E. G. af Edholm vid den montenegrinska armén och kapten K. A. F. Lindencrona vid den bulgariska.

mot artillerield, fasta punkter etc.⁶⁴ Vid samma tid gavs även reglementen och skjutinstruktioner ut för de nya haubitsbatterier som avsågs för strid mot befästa ställningar.⁶⁵ För ingenjörtrupperna fastställdes en ny lärobok i befästningsarbeten 1910 och för att kunna utföra befästningsarbeten fanns det dessutom ett särskilt förband för transport av skansverktyg och vid varje arméfördelning ett förråd med skansverktyg.⁶⁶

5.2 Generalstabens fältövning 1914

Hur såg man inom generalstaben 1914 på strid om befästa ställningar? Under maj 1914 genomfördes en fältövning rörande strid om befästa ställningar norr om Stockholm som trots att kallmaterialet inte är fullständigt ger en tämligen god bild av hur man vid staben denna tid såg på denna typ av strid. Förutsättningen för övningen var att en "Västarmé" bestående av svenska trupper försvarade förstärkta ställningar i trakten av Märsta norr om Stockholm. En "Östarmé" hade landstigit vid Norrtälje och skulle ta terrängen till ett avstånd på omkring en kilometer från "Västarméns" ställningar för att dels trygga det tunga artilleriets gruppering, dels förbereda ett anfall mot ställningarna.⁶⁷ Samtidigt skulle "Västarmén" redovisa försvarets gruppering och vidtagna förstärkningsarbeten. Förvarsställningen bestod av en linje med skyttevärn med täckning och hinder förstärkt med kulsputor och artilleri.⁶⁸

Under övningens andra dag skulle "Östarmén" ta terrängen till omkring 500 m från "Västarméns" ställningar. Den anfallande fördelningen skulle dessutom understödjas av ytterligare två fördelningars artilleri som särskilt skulle bekämpa "Västarméns" artilleri som försvarade anfalllet.⁶⁹ Inför anfalllet skulle vidare samverka ske mellan infanteriet och artilleriet. Särskild vikt skulle vid spaningen inför anfalllet läggas på att få kännedom om "Västarméns" gruppering av artilleriet och eldledningsplatser i detalj.⁷⁰ Samtidigt förberedde "Västarmén" ett motanfall. Under den efterföljande natten skulle "Östarmén" med understöd av artilleriet fortsätta sitt anfall till en stormställning omkring 200 m från försvararens ställning.⁷¹ Under

⁶⁴ *Instruktion för infanteriets fältarbeten* (1908), *Instruktion för fältartilleriets fältarbeten* (1909) och *Instruktion för fästnings- och positionsartilleriets fältarbeten* (1911).

⁶⁵ *Förslag till exercisreglemente för positionsartilleriet: tunga haubitsbatterier* (1909) och *Förslag till skjutinstruktion för positionsartilleriet: tunga haubitsbatterier* (1910), *Förslag till exercisreglemente för fältartilleriet, fälthaubitsbatterier* (1912), *Förslag till skjutinstruktion för fältartilleriet, fälthaubitsbatterier* (1912).

⁶⁶ Carl Otto Nordensvan, *Handbok för svenska arméns befäl*, (Stockholm: Norstedts, 1910), s. 279 (Del I) och s. 51 (Del II).

⁶⁷ KrA, Generalstaben, chefsexpeditionen f.d. hemliga arkiv, serie F, underserie b, Generalstabens fältövningar 1914, volym II. Arméorder nr 25.

⁶⁸ Ibid

⁶⁹ Ibid, Arméorder nr 26.

⁷⁰ Ibid, Chefen för III. arméfördelningen, arméfördelningsorder nr 16.

⁷¹ Ibid, Arméorder nr 27.

natten och morgonen skulle först genomgångar röjas i försvararens hinderlinje och sedan skulle försvararens flankeringsanordningar bekämpas med direktriaktad artillerield.⁷² Av det understödjande artilleriet skulle det tunga artilleriet bekämpa försvararens artilleri, de medeltunga haubitsarna stormhindren medan fältkanonbatterierna i samverkan med infanteriet skulle nedhålla försvarsinfanteriet. Särskilda åtgärder vidtogs även för att från vissa platser kunna observera infanteriets framryckning för att därigenom kunna leda artillerielden. Samtidigt konstaterades dock att det inte var möjligt att ordna något samband från skyttelinjerna annat än med korta överenskomna signaler.⁷³

5.3 Instruktion för anfall mot befästningar

Under 1914 utgavs ett inom generalstaben utarbetat *Utkast till instruktion för anfall mot befästningar*.⁷⁴ Det har dock inte gått att fastställa när arbetet med utkastet påbörjades och det omnämns inte heller i fältövningen. Det troligaste är därför att det är ett resultat av fältövningen under maj och att den ursprungliga avsikten var att pröva dessa erfarenheter under den befästningsövning som var planerad i augusti. Utkastet skulle således sannolikt vara utarbetat under hösten 1914 samtidigt som världskriget startade för att skapa en enhetlig reglementarisk grund för utbildning och övningar samt i händelse av krig.

Utkastet behandlar som framgår av namnet endast anfall mot befästningar och starkt befästa ställningar. Till skillnad från Bouvengs bok har utkastet inga direkta referenser till olika krigserfarenheter, men samtidigt finns det flera likheter rörande anfallets genomförande och truppslagens uppgifter. Utkastet definierade begreppen *fältkrig*, *ställningskrig* och *fästningskrig* där ställningskriget definierades som ”operationer och strider om starkt fältbefästade ställningar”. Enligt utkastet fordrade försvarets större styrka kraftigare anfallsmedel särskilt avseende artilleri och ingenjörtrupper samt mer omsorgsfull planläggning och grundligare förberedelser.⁷⁵ Vidare framhölls att varje befälhavare var skyldig att utnyttja svagheter i försvaret så långt det var möjligt med hänsyn till högre befälhavares order och anfallets enhetlighet. Detta medförde att en ”[f]ullständig och i detalj gående orientering av underbefälhavarna är oavvisligen nödvändig med hänsyn till fordran på självverksamhet från deras sida under i allmänhet svåra förhållanden”.⁷⁶

⁷² Ibid, Chefen III. arméfördelningen, arméfördelningsorder nr 20.

⁷³ Ibid, Order och åtgärder vid norra artillerigruppen i anledning av arméfördelningsordern nr 20.

⁷⁴ *Utkast till instruktion för anfall mot befästningar* (Stockholm: Generalstaben, 1914).

⁷⁵ Ibid, s. 5.

⁷⁶ Ibid, s. 18. Decentraliserat ledarskap genom uppdragstaktik.

En grundläggande förutsättning för anfallets framgång var en överlägsen artilleriinsats mot den delen av försvarsställningen där avgörandet söktes, men samtidigt påpekades att det endast var infanterianfallet som kunde leda till ett avgörande.⁷⁷ Där avgörandet skulle äga rum skulle den samlade elden från infanteri, artilleri och kulsprutor koncentras, vilket krävde en nära samverkan mellan de olika trupplagen.⁷⁸ Artillerielden underlättade infanteriets framryckning medan ingenjörtrupperna i första hand understödde anfallet genom att skapa genomgångar i motståndarens försvarshinder.⁷⁹ För att det egna infanteriet utan alltför stora förluster skulle kunna nå fram till en stormställning omkring 100-300 m från motståndarens ställning skulle artilleriet inledningsvis bekämpa motståndarens artilleri för att sedan beskjuta försvararens infanteri. Delar av artilleriet skulle dock avdelas för att under hela anfallet nedhålla motståndarens artilleri.⁸⁰

Avståndet mellan stormställningen och försvarsställningen var framför allt beroende av nödvändigheten att dels kunna understödja anfallet med infanterield, dels passera en längre sträcka under fientlig eld, dels möjligheten att understödja med artillerield mot motståndarens främre linjer utan att skada egna trupper.⁸¹ Vid stormningen skulle artillerielden flyttas från motståndarens främre linjer till de områden där hans reserver kunde förväntas framrycka. I samband med omläggningen av artillerielden skulle understödet ske genom gevärs- och kulspruteeld samt med handgranater.⁸² Samtidigt skulle infanteritrupp snabbt framrycka på skyttelinje till hinderlinjen beredda att med gevärseld öppna eld mot försvararna tätt följda av ingenjörsavdelningar utrustade med stormredskap för att röja genomgångar i hindren. Bakom dessa skulle sedan infanteriet som skulle utföra själva stormningen följa. Efter stormningen skulle reserver föras fram för att kunna avvärja eventuella motanfall.⁸³

På förslag av chefen för generalstaben skulle under augusti 1914 en särskild befästningsövning genomföras i trakten av Karlsborg med infanteri, artilleri och ingenjörtrupper. De deltagande trupperna skulle vid övningen organiseras på en självständig brigad och ett mindre detachement.⁸⁴ En plan för befästningsarbeten utarbetades av översten Gustaf Bouveng och

⁷⁷ Ibid, s. 13 och 17.

⁷⁸ Ibid, s.20.

⁷⁹ Ibid, s. 17 f.

⁸⁰ Ibid, s. 19 f.

⁸¹ Ibid, s. 29.

⁸² Ibid, s. 30.

⁸³ Ibid, s. 32 f.

⁸⁴ Lantförsvarets kommandoexpedition, serie B I, vol. 75, generalorder 13 juni 1914 nr 650.

de flesta befästningsarbeten var färdiga när övningen ställdes in på grund av världskrigets utbrott.⁸⁵

5.4 Nytt reglemente för infanteriet

Krigsutbrottet hösten 1914 ledde till ett behov att snabbt ersätta det föråldrade exercisreglementet för infanteriet från 1904. Hösten 1914 tillsattes därför en grupp sakkunniga under ordförandeskap av generalen och blivande inspektören för infanteriet Lars Tingsten för att omarbeta reglementet. Enligt Tingstens memoarer hade han själv utarbetat ett utkast några år tidigare och med detta som grund kunde arbetet slutföras redan i februari 1915.⁸⁶ I det nya exercisreglementet för infanteriet som fastställdes i mars 1915 hade ett särskilt kapitel på drygt fyra sidor inarbetats om anfall och stormning av befäst fältställning som helt bygger på *Utkastet till instruktion för anfall mot befästning* från föregående år.⁸⁷ Något behov av mer utförliga bestämmelser fanns naturligtvis inte med hänsyn till den särskilda instruktionen.

Beträffande försvaret av befäst ställning finns däremot endast några kortfattade taktiska anvisningar i kapitlet om förstärkningsarbeten, medan de mer detaljerade bestämmelserna för dessa arbeten framgick i *Instruktion för infanteriets fältarbeten* från 1908. Förstärkningsarbeten skulle i huvudsak användas vid försvarsstrid och noga avpassas efter terrängen samt tillgänglig tid och resurser. För att öka den egna eldverkan skulle fria skottfält, hinder och platser för eldledning anordnas, medan minskningen av fiendens eldverkan skulle ske genom anläggning av skyttevärn, skyddsrum och förbindelsevärn. Enligt reglementet skulle de viktigaste delarna av en försvarsställning, stödjepunkterna, förstärkas med särskild omsorg. De skulle därför förses med en eller flera fasta punkter från vilka eld kunde avges åt alla sidor.⁸⁸

5.5 Sammanfattning och analys

Fältövningen och den planerade befästningsövningen tillsammans med instruktionerna för fältarbeten och anfall mot befästningar 1914 visar att generalstabens handlingsförmåga i stort fungerat väl och förenat verklighetsantagande, värderingar och tekniker för att koppla mål till handling. Givetvis kan kunskaperna inte jämföras med de som skulle utvecklas senare under kriget, t.ex. saknas beräkningar om artillerieldens verkan och betydelsen av flera försvars-

⁸⁵ Ibid, generalorder 3 augusti 1914 nr 858.

⁸⁶ Lars Tingsten, *Hågkomster* (Stockholm: Bonniers, 1938), s. 329 f. För Tingstens version talar att arbetet slutfördes på mycket kort tid.

⁸⁷ *Exercisreglemente för infanteriet* (Stockholm: Lantförsvarets kommandoexpedition, 1915), s. 195 – 200.

⁸⁸ Ibid, s. 178 – 181.

linjer. Men man har genom att följa och bearbeta information från den internationella utvecklingen kunnat dra rimliga slutsatser för hur dessa erfarenheter skulle anpassas till den svenska krigsplanläggningen, resurserna och terrängen.

Det som särskilt framstår som förutseende är den vikt man fäste vid truppslagets samverkan vid anfall samt varje befälhavares skyldighet att utnyttja försvarets svagheter och kraven på initiativ för att uppnå högre chefs avsikt. Tillsammans med bestämmelsen att understödet av anfallet vid omläggningen av artillerielden skulle ske med gevärs- och kulspruteeld samt med handgranater visar detta att den svenska generalstaben utvecklat grunderna för den senare under kriget mer förfinade stormtruppstaktiken.

Instruktionen för anfall mot befästningar och det nya exercisreglementet för infanteriet visar å andra sidan betydelsen av rådande tolkningsramar. Enligt den gällande krigsplanläggning skulle ett avgörande vid en landstigning ske genom anfall före den andra echelongen anlönt, varför bestämmelserna för försvar av befästa ställningar var betydligt mer utvecklade än de för anfall. Genom att reglementet i huvudsak byggde på ett tidigare utkast och utarbetades under hösten 1914 fick de inledande krigserfarenheterna ingen påverkan. Det är därför ett resultat av en kompromiss mellan behovet att utarbeta ett mer tidsenligt reglemente, samtidigt som man med all sannolikhet var medveten om att det ganska snart i vissa avseenden skulle bli föråldrat.

6. Militärattachérapporter och studieresor

6.1 Militärattachérapporteringen från Berlin

Militärattachén i Berlin under hela kriget var ryttmästare, senare överstelöjtnant Nils Adlercreutz.⁸⁹ För att följa kriget hade han tillgång till olika källor, förutom exempelvis tidningar gjorde han även besök vid fronterna samt följde striderna på respektive frontavsnitt. Dessutom hade Adlercreutz kontakter med officerare inom den högsta militära ledningen inklusive den tyska generalstaben. Under kriget skickade han drygt 400 rapporter m.m. till generalstabens utrikesavdelning. Förutom rapporter skickade han även böcker och instruktioner samt militär utrustning som stålhelmar och gasmasker.

⁸⁹ Adlercreutz hade gått Krigshögskolan, men var inte generalstabsofficer. Efter kriget utnämndes han 1918 till överste och chef för Kungl. Smålands husarregemente och slutade sin militära bana som chef för Kungl. Skånska dragonregementet.

År	Handbrev	Formella rapporter och meddelanden	Övriga skrivelser
1914	3	18	19
1915	35	58	25
1916	20	68	13
1917	10	66	10
1918	4	61	19
Totalt	72	271	86

Tabell 1. Militärattachés i Berlin rapportering 1914-1918. (KrA generalstaben, utrikesavdelningens f.d. hemliga arkiv, serie E I as vol. 1-4, utrikesavdelningen, serie E I aj, vol 4.)

Under hela kriget rapporterade Adlercreutz regelbundet om utvecklingen på väst- och östfronten, men även om den snabba militärtekniska utvecklingen på flera områden, särskilt beträffande materiel för ställningskriget. I en rapport från början av 1915 finns uppgifter om hur ställningskriget medfört förändringar inom artilleriet, bland annat att den lätta fältkanonens betydelse minskat till förmån för fälthaubitsen och att även det tunga artilleriet användes tillsammans med fältartilleriet.⁹⁰

De första rapporterna om fältbefästningar är från juli 1915 när ställningskriget hade blivit den dominerande stridsformen. Enligt Adlercreutz hade fältbefästningar ersatt de enklare skyttegravarna samtidigt som deras utförande skiljde sig mellan väst- respektive östfronten. En avgörande faktor som enligt Adlercreutz påverkade befästningarnas utformning var eldkraften hos fiendens artilleri. På västfronten hade tyskarna uppfört fältbefästningar i defensivt syfte bestående av ett system av ställningar och där alla medel använts för att kunna motstå tungt artilleri. På östfronten var tyskarnas fältbefästningar enklare utformade i jämförelse med västfronten eftersom det ryska artilleriet inte hade samma eldkraft som det franska och brittiska tunga artilleriet. Befästningarna anlades vidare på platser som ansågs lämpliga för nya offensiva operationer. Dessutom beskriver Adlercreutz mer detaljerat den senaste tyska utvecklingen, bland annat hinderanordningarnas stora betydelse och att eldlinjen anlades i vinklar med utgrävda eldställningar för att förbättra flankeringsmöjligheterna samt den vikt man fäste vid väl skyddade och maskerade observationsplatser för artilleriet.⁹¹

⁹⁰ KrA, Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I as, vol 1, 1915. De fortsatta operationerna av tyska armén intill slutet av februari 1915, inkommen till utrikesavdelningen februari 1915.

⁹¹ KrA, Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I as, vol 1, 1915. Fältbefästningar, inkommen till utrikesavdelningen juli 1915.

I januari på 1916 skickade Adlercreutz ett flertal rapporter som tog upp tyska erfarenheter av fältbefästningar och hinderanordningar baserade på hemliga tyska föreskrifter.⁹² Enligt dessa fordrades vid ett segt försvar minst två ställningar bakom varandra. Avståndet mellan ställningarna skulle vara så stort att fienden inte kunde beskjuta även den bakre utan att framgruppera artilleriet, vilket normalt innebar ett avstånd på minst en till två kilometer. Varje ställning skulle i sin tur bestå av flera linjer på ett avstånd mellan 50-100 m förbundna med flera förbindelsegravar för att undvika att artillerield mot en grav även påverkar näraliggande gravar. Dock fick avståndet inte vara så stort att reserver inte skulle hinna fram i tid. Dessutom påtalades betydelsen av att gravarna anpassas efter terrängen och rikligt utnyttjande av flankering, framför allt med kulsprutor. I ställningarna skulle vidare väl maskerade stödjepunkter för eld i alla riktningar för minst ett kompani anläggas. Därutöver var det av stor vikt att förhindra att fiendens artilleriobservatörer kunna överblicka egen ställning och denna skulle därför helst förläggas på höjders baksluttning. Erfarenheterna hade även visat att fältkanonen var synnerligen lämplig för att avvärja anfall och att batterierna fanns tillräckligt långt fram för flankerande eld.⁹³ På ett avstånd av 20-30 m framför ställningarna skulle hinder av taggtråd anläggas så att det kunde flankeras på utsidan. Det borde helst bestå av två till tre rader med en bredd på 6 till 10 m. De tyska erfarenheterna visade vidare att risken för att hindren skulle skjutas sönder var mycket låg.⁹⁴

Trots ställningskrigets utveckling visar rapporterna från 1916 om infanteriets utbildning att denna inte i stort hade förändrats jämfört med före kriget. De hemliga anvisningar som utarbetats för ställningskriget avsåg mer olika detaljer. Vid den utbildning som skedde bakom fronten för ställningskriget låg tyngdpunkten på stormning, samtidigt som det pågick utbildning för det rörliga kriget.⁹⁵ I maj kunde Adlercreutz även skicka över en plan för utbildning av infanteri för ställningskriget från en av utbildningsdepåerna i Polen. I planen fanns bland annat detaljerade anvisningar för kompaniets indelning, patruller och strid.⁹⁶

⁹² KrA, Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I as, vol 2, 1916. Erfarenheter beträffande fältbefästningar, 14 januari 1916; Ang. utförande av fältbefästningsarbeten och Ang. hinderanordningar vid fältbefästningar, 15 januari 1916; Ang. vissa synpunkter vid starkare utbyggda fältbefästningar, 16 januari 1916.

⁹³ KrA, Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I as, vol 2, 1916. Erfarenheter beträffande fältbefästningar, 14 januari 1916, inkommen till utrikesavdelningen i januari 1916.

⁹⁴ KrA, Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I as, vol 2, 1916. Ang. hinderanordningar vid fältbefästningar, 15 januari 1916.

⁹⁵ KrA, Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I as, vol 2, 1916. Ang. hinderanordningar vid fältbefästningar, 16 februari 1916.

⁹⁶ KrA, Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I as, vol 2, 1916. Ang. utbildning under kriget, 31 maj 1916.

I januari 1917 kunde Adlercreutz rapportera om utbildning av stormtrupper efter samtal med en tysk officer. Det var därmed den första rapporten som behandlade stormtrupperna. Bland annat framgick att personalen utbildades i handgranatsstrid och användning av eldspruta vid särskilda ”stormskolor” som fanns vid varje armé. Vid anfall avdelades vid varje kompani en till två grupper till stormtrupp för att förbereda stormningen av de efterföljande skyttelinjerna.⁹⁷

Omkring tre månader senare kunde Adlercreutz även skicka ett omfattande sammandrag av de nya utbildningsanvisningarna för infanteriet (*Ausbildungsvorschrift für die Fusstruppen im Kriege*) som utöver allmänna föreskrifter för anfall och försvar även innehöll särskilda föreskrifter för ställningskriget. I anvisningarna fanns även bestämmelser för trupp beväpnad med kulsprutor och stormbataljon.⁹⁸ Samtidigt kunde Adlercreutz dessutom skicka ett exempel med skiss som använts på östfronten på hur ett kompani indelades och uppträdde i ”vågor” vid anfall i ställningskriget.⁹⁹ Dessa rapporter gick även till infanteriinspektören Tingsten. Dessutom kunde Adlercreutz rapportera om artilleriets elduppgifter enligt anvisningarna från den tyske generalstabschefen.¹⁰⁰

I en rapport om de tyska erfarenheterna från västfronten i juli 1917 beskriver bland annat Adlercreutz organisation och uppgifter för de särskilda stormbataljonerna som tillkommit vid respektive armé. Det nya sättet att föra försvaret hade även medfört att trupperna och artilleriet sammanförts under en enhetlig ledning.¹⁰¹

I en omfattande och detaljerad rapport från februari 1918 kunde Adlercreutz beskriva de nya grunderna för ett offensivt försvar baserat på de tyska anvisningarna från september 1917. Principerna för det nya försvaret byggde på att anfallaren skulle förbruka sina krafter medan de egna stridskrafterna skulle skonas. Det skulle därför föras med ”övervägande maskiner” och en gruppering på djupet. Striden i första linjen skulle utföras av särskilda ställningsdivisioner, medan anfallsdivisioner (*Eingreifdivisionen*) hade till uppgift att genom motanfall

⁹⁷ KrA, Generalstaben, utrikesavdelningen, f.d. hemliga arkiv, serie E I as, vol 3, 1917. Ang. utbildning av s.k. stormtrupper, januari 1917.

⁹⁸ KrA, Generalstaben, utrikesavdelningen, f.d. hemliga arkiv, serie E I as, vol 3, 1917. Angående A.V.F., 22 april 1917.

⁹⁹ KrA, Generalstaben, utrikesavdelningen, f.d. hemliga arkiv, serie E I as, vol 3, 1917. Angående anfallsform i ställningskriget, 22 april 1917.

¹⁰⁰ KrA, Generalstaben, utrikesavdelningen, f.d. hemliga arkiv, serie E I as, vol 3, 1917. Angående artillerield i ställningskriget, 24 april 1917. Dessa uppgifter var *Verstörungsfeuer* (förstörande eld), *Vernichtungsfeuer* (nedkämpande eld), *Sperrfeuer* (spärrelld), *Störungsfeuer* (störande eld) och *gasschiessen* (gasskjutning).

¹⁰¹ KrA, Generalstaben, utrikesavdelningen, f.d. hemliga arkiv, serie E I as, vol 3, 1917. Angående ytterligare erfarenheter från den tyska västra fronten, 4 juli 1917.

fånga upp eventuella genombrott.¹⁰² Senare samma månad finns även en rapport om stormanfalls utförande. I rapporten som bygger på samtal med tyska officerare framhålls betydelsen av övning för förband på alla nivåer och betydelsen av spaning för att innan anfallet kunna förstöra fiendens viktigaste försvarsanordningar och nedhålla det fientliga artilleriet.¹⁰³

6.2 Studieresor

Under perioden 1914-1918 genomfördes 62 studieresor vilket innebär en avsevärd minskning i förhållande till de något över 400 studieresor som genomfördes under perioden 1900-1914. Ungefär en tredjedel av resorna mellan 1915-1918 berörde direkt eller indirekt ställningskriget. Av dessa bedöms ett 20-tal resor ha gjorts på östfronten medan endast sju ägde rum på västfronten.¹⁰⁴ Även om kriget mot Ryssland upphörde hösten 1917 förekom även studieresor till fronten mellan Italien och Österrike-Ungern. Det som studerades var infanteriets, artilleriets och ingenjörtruppernas uppträdande vid anfall mot och försvar av befäst ställning samt den militärtekniska utvecklingen som granatkastare, stålhjälm, infanterisköldar, eldsprutor etc. Med början av 1917 fram till slutet av 1918 fick generalstaben genom studieresorna en detaljerad kännedom om stormtrupperna och dess taktik.

År	Tyskland	Österrike-Ungern	Frankrike	Storbritannien	Övriga	S:a
1914	5	3	3	2	3	16
1915	4	6	3	1	1	15
1916	2	4	1		1	8
1917	3	4				7
1918	8	6			2	16
S:a	22	23	7	3	7	62

Tabell 2. Studieresor företagna 1914-1918.

¹⁰² KrA, Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I as, vol 4, 1918. Angående grundsatzerna för offensivt försvar i ställningskriget, 12 februari 1918.

¹⁰³ KrA, Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I as, vol 4, 1918. Angående stormanfall, 21 februari 1918.

¹⁰⁴ KrA, Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie D I, Liggare över reserapporter och hemarbeten 1914-1931, volym 1 samt serie EI g, 48,49,50,51,52,53,54,55,56,56a, 57 samt KrA, generalfälttygmästaren och chefen (inspektören) för artilleriet/Artilleriinspektionen, chefen för artilleriets expedition f.d. hemliga arkiv, serie E I, vol. 8-11. Det har inte varit möjligt att exakt fastställa samtliga resor till östfronten eftersom reserapporterna från generalfälttygmästaren endast tar upp vem som företog resan och besökslandet. Mer utförliga uppgifter om tid, besöksorter och vad som studerades saknas.

Den första studieresan som tog upp ställningsstrider företogs av kapten H. R. Låftman vid tyska armén på både väst- och östfronten i slutet av 1914 och början av 1915. Enligt rapporten var försvaret så starkt så att anfallstriden var svår genomförd. Det tidigare använda sättet att vid anfall uppträda i täta skyttelinjer och omfattning blev omöjliga och krigföringen utvecklades därför till strider om befästa positioner.¹⁰⁵ Under samma period befann sig översten vid artilleriet O.W. Bergman vid österrikisk-ungerska armén för att studera artilleriet i ställningskriget.¹⁰⁶

Under 1915 studerade överstelöjtnant E.A. Ericsson tillsammans med kapten E. J. Fogman vid fortifikationen fältbefästningar och ingenjörstruppernas uppträdande vid anfall och försvar vid den österrikisk-ungerska armén.¹⁰⁷ Båda besökte bland annat den förstörda fästningen vid Przemysl och fick se hur ingenjörstrupperna deltog i hinderarbeten vid anfall och försvar mot fästningar samt befästa ställningar. De rapporterade även att försvaret var uppbyggt av två till tre bakom varandra anordnade ställningar med ett djup på två till tre kilometer och att varje ställning bestod av tre försvarslinjer.¹⁰⁸

Även den tekniska utvecklingen som handgranater, trådsaxar, gasmasker, infanterisköldar etc. var under 1916 föremål för studier av chefen för Infanteriskjutskolan, major G. Ros, och kapten H. Schale vid österrikisk-ungerska armén samt av överste Bouveng vid den tyska armén på östfronten.¹⁰⁹ Dessa studieresor ägde rum i samband med en teknisk utredning där fokus låg på kulsprutor, men som även tog upp ovanstående materiel. Ros och Schales studieresa genomfördes under en månads tid och de ansåg att de inte hade haft några svårigheter att få tillgång till information. De fick även möjlighet att studera förhållandena vid flera olika förband och ta del av deras erfarenheter från kriget.¹¹⁰ Bouveng kunde dessutom jämföra med sina erfarenheter från tidigare resor under 1914 och 1915.

Den första studiekommissionen tillsattes i april 1916 och bestod av inspektören för kavalleriet, generalmajor Munck, överstarna Bouveng (infanteriet), Hammarskiöld (artilleriet),

¹⁰⁵ KrA. Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I g, volym 48, 1913-1915. H.R. Låftman: Vistelse vid tyska armén under kriget 1914-1915, s. 29-46

¹⁰⁶ KrA. Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I g, volym 52, 1916-1917. O.W. Bergman: Rapport öfver en studieresa till Österrikiska sydvästfronten november-december 1915.

¹⁰⁷ KrA. Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I g, volym 49-50, 1915-1916. E.A. Ericsson: Rapport öfver studieresa på Österrikisk-Ungerska nordvästra krigsskådeplatsen 8-16 nov 1915 (vol 49) och E.J. Fogman: underdånig reserapport från kommandering till Österrike-Ungern 1915-1916 (vol 50).

¹⁰⁸ Ibid, E.A. Ericsson s. 34-42 och E.J. Fogman s. 3-44.

¹⁰⁹ KrA. Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I g, vol 49-50, 1915-1916. G.E. Ros och C.H. Schale: Österrike-Ungern 1916 (vol 49) G. Bouveng: Tyskland 1916 (vol 50).

¹¹⁰ KrA. generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I g, vol. 49, 1915-1916. G.E. Ros och C.H. Schale: Österrike-Ungern 1916.

Améen (inspektör för trängen) samt ryttmästare von der Lancken (stabschef vid kavalleriinspektionen) och kapten Ericsson (fortifikationen). Enligt instruktionen skulle kommissionen under april och maj 1916 studera den tyska organisationen för utbildningen av depåtrupper, ersättningen av personal och hästar, särskilt utbildningen av officersersättare samt materiel-frågor.¹¹¹ Kommissionen fick tillstånd att studera både utbildningsdepåer och utbildningen bakom fronten vilket visade ”det allra största tillmötesgåendet från tysk sida”.¹¹² Efter de gemensamma besöken vid frontavsnitt, fabriker, myndigheter m.m. under april och maj studerade därefter ledamöterna mer i detalj organisation och utbildning inom respektive truppslag.

I Bouvengs rapport framgår att han hade begärt att få ta del av de tyska bestämmelserna för skyttegravsstriderna, men att han inte fått den beviljad då dessa betraktades som hemliga. Vid ett besök vid infanteridepån utanför Warszawa fick han emellertid en sammanfattning av de anvisningar som utfärdats av chefen för depån. Anvisningarna omfattade bestämmelser för kompani, bland annat dess fördelning på de olika gravarna, posters uppgifter, spaningsföretag samt anfall och försvar av ställning. Enligt rapporten var större anfall endast möjliga efter tillräcklig artilleriförberedelse och fordrade en indelning av anfallstruppen i olika grupper, bland annat pionjär-, handgranats-, strids- och besättningsgrupp. Dessutom framhöll Bouveng nödvändigheten av varje grupp var noga instruerad om sin uppgift och att anfallet övades flera gånger. Vid försvar av ställningen behölls under fiendens artilleribeskjutning poster i väl förstärkta observationsvärn som vid fiendens framryckning larmade övriga delar för att så snabbt som möjligt kunna besätta den främsta skyttegraven. Striden skulle sedan bedrivas från den främsta linjen varvid det var och ”ens heligaste plikt att slåss och hålla ut på sin plats”.¹¹³

I Hammarskiölds rapport framgick att studiekommissionen hade haft kontakt med stort antal sakkunniga samtidigt som det var svårt att få fram exakta uppgifter i ett krig där det hela tiden förekom nya anpassningar som tolkades och utfördes på olika sätt.¹¹⁴ I ett kapitel om artilleritaktiken redogjorde han de senaste krigserfarenheterna, bland annat att infanterianfall utan artilleriets medverkan inte kunde äga rum samt att haubitsen främst användes för stormeld medan kanonen avsågs för spärrelld.¹¹⁵ Vidare framgick att artilleriets ledning skulle stå under en chef och att det bland annat skulle vara grupperat efter respektive elduppgift samt att olika

¹¹¹ KrA, generalstaben, utrikesavdelningen, f.d. hemliga arkiv, serie E I g, vol 52 B, 1916-1917. Munck: Svenska Studiekommissionens Rapport öfver ersättningsväsendet i Tyskland 1916. Bilaga I, Instruktion för studiekommissionen

¹¹² Ibid s.1-4.

¹¹³ Ibid, Bouvengs rapport s.35-43.

¹¹⁴ Ibid, Hammarskiölds rapport s.1-2.

¹¹⁵ Ibid s.42-44.

batterier kunde användas på olika sätt i takt med utvecklingen av infanteriets anfall.¹¹⁶ En annan erfarenhet var att artilleriets eldgivning skulle vara planlagd i förhand.¹¹⁷

En liknande studie gjordes bland annat av den så kallade 242 studiekommissionen som också hade fokus på det tyska ersättningsväsendet och östfronten.¹¹⁸ Studiekommissionen var i likhet med tidigare kommissioner sammansatt av ledamöter från de olika truppslagen.¹¹⁹ Under våren och sommaren 1917 samt under hela 1918 studerade såväl enskilda officerare som kommissioner särskilt stormtruppernas uppträdande och utbildning både i Tyskland och i Österrike-Ungern. Bland dem fanns chefen för Krigshögskolan, överstelöjtnant G. Lilliehöök.¹²⁰

Ytterligare uppgifter rörande stormtrupperna inkom genom en studiekommission under ledning av överste Joachim Åkerman 1918. Detta var den sista studiekommissionen under kriget samt den enda som besökte tre länder: Tyskland, Bulgarien och Osmanska riket.¹²¹ De områden som kommissionen enligt instruktionen skulle studera var vilka ”hjälpstridsvapen” som användes vid infanteriet, artilleriet och ingenjörstrupperna vid strid om befästa ställningar.¹²² I Bulgarien fick inte kommissionen besöka övningsplatserna utan fick istället information om stormtrupperna från krigserfarna officerare.¹²³ Däremot gick det bättre i Tyskland och Osmanska riket där informationen kunde hämtas på plats så att kommissionen kunde få insikter om stormtruppernas uppgift, taktik, organisation, utbildning och utrustning.¹²⁴

6.3 Sammanfattning och analys

Genom den svenske militärattachén i Berlins goda kontakter och initierade rapportering var generalstaben mycket väl underrättad om kunskapsutvecklingen i Tyskland avseende strid om befästa ställningar både på väst- och östfronten under kriget. Överslagsmässigt fick man detaljerade rapporter om tyska krigserfarenheter och olika föreskrifter med en fördröjning med omkring sex månader, men i vissa fall så snabbt som tre månader. Det innebar att gene-

¹¹⁶ Ibid s.44-47. Informationen togs från en föreläsning vid artilleriskolan i Jüteborg som hölls av en f.d. artilleribefälhavare.

¹¹⁷ Ibid s.48-49

¹¹⁸ KrA. Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I g, vol 52, 1916-1917. I. A. Carleson, T. R. Evers, J. G. Sylvan, G. B. Hamilton.

¹¹⁹ KrA. Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I g, vol 53, 1917-1918. C. V. Rappe med rapport angående studieresa.

¹²⁰ KrA. Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I g, vol 52, 1917-1918. Lilliehööks och Ugglas rapporter.

¹²¹ KrA. Generalstaben, utrikesavdelningen f.d. hemliga arkiv, serie E I g, vol 57, 1918-1919. Översten G.R.J. Åkerman m.fl. med rapport angående studieresa till Tyskland, Bulgarien och Turkiet.

¹²² Ibid, Bilaga 1, Instruktion för studien i Bulgarien.

¹²³ Ibid, s.15

¹²⁴ Ibid, Bilaga 16, s.1-36

ralstaben successivt ökade sin kunskap och tidigt kunde göra en självständig avvägning mellan utvecklingen på väst- och östfronten samt göra en bedömning av den svenska kunskapsnivån i jämförelse med den tyska. Undersökningen har även visat att de första rapporterna om stormtrupperna och stormtruppstaktiken kommit genom militärattachén i Berlin i januari och april 1917 och inte som Lars Ericson Wolke hävdade via attachén i Wien i maj 1917.

Militärattachéernas rapportering kompletterades i likhet med tiden före kriget genom studieresor och kommissioner. Jämfört med de drygt 400 studieresor som genomfördes under tiden 1900-1914 innebar kriget en avsevärd minskning till totalt 62 under de fem krigsåren. Av dessa skedde omkring en tredjedel till Tyskland respektive Österrike-Ungern, medan endast 10 resor genomfördes till Frankrike och Tyskland. Genom studieresorna och kommissionerna kunde generalstaben och de olika truppslagsinspektörerna få en mer fördjupad kunskap än vad som var möjligt genom militärattachén. En annan skillnad mellan militärattachéns rapportering samt studieresorna och studiekommissionerna var att de senare genomfördes med ett tydligt ändamål och utförliga instruktioner om vad som skulle studeras. Av allt att döma var attachéns rapportering en viktig förutsättning för detta varför de kompletterade varandra. Det innebär att generalstaben hade förmågan att styra informationsinhämtningen till de områden som ansågs viktiga för kunskapsutvecklingen.

7. Kunskapsutvecklingen i Sverige 1915 – 1918

7.1 Bearbetningen av information

Generalstabens främsta sätt att bearbeta rapporter från utlandet och erfarenheter från fält- och fälttjänstövningar var av allt att döma de s.k. vinterarbeten som generalstabsaspiranterna och de yngre generalstabsofficerarna fick. Redan i november 1914 fick en av aspiranterna uppgiften att utreda grunderna för ledningen av försvaret och tjänsten i befäst fältställning. Under 1915 berörde dock endast en uppgift strid om befästa ställningar, nämligen befästningsövningen 1915. Antalet uppgifter som behandlade strid om befästa ställningar ökade dock avsevärt 1916. Exempel på sådana är ”Erfarenheter beträffande infanteriets strid i ställningskrig”, ”Artilleriets medverkan mot befästa ställningar” och ”Befäst fältställning”. Under 1917 ändras inriktningen något och antalet uppgifter som direkt behandlar strid om befästa ställningar minskar till förmån för ett antal studier om slag och utbildningsfrågor, bland annat ”Slaget vid Verdun” och ”Operationerna på östfronten 1916” samt ”Granatkastaravdelningens

utbildning och organisation”. Under 1918 handlade uppgifterna bland annat om ”Fasta punkters användande i ställningskriget”, ”Stormning av befäst ställning samt ”Tysk-österrikeska offensiven mot Italien 1917”.¹²⁵

I november 1914 fick löjtnanten G.T.C. Ehrenborg uppgift att utreda grunderna för ledning av försvaret av en befäst ställning.¹²⁶ I arbetet som var slutfört i februari 1915 tog författaren upp stridsledning, förstärkningsarbeten, terräng samt truppslagens olika uppgifter. För försvarsstridens utkämpande var det viktigt att samtliga trupper och truppslag inom försvarsställningen visste sina uppgifter.¹²⁷ Författaren jämförde utvecklingen från rysk-japanska kriget och det pågående världskriget genom bland annat hänvisningar till infanteriexercisreglementen från flertal länder inklusive det svenska.¹²⁸ Bland källorna fanns även tyska militära publikationer tillkomna efter ryskt-japanska kriget och under första världskrigets första del samt en skiss hur en tysk infanteriregemente grupperades i den främsta försvarslinjen.¹²⁹

Under våren 1917 skrev J.T. Holmgren ett arbete ”Anfallsgruppering och ordergivning vid stormning av befäst ställning”.¹³⁰ I arbetet diskuterade Holmgren ställningskrigets karaktäristik i förhållande till anfallsstriden med fokus på infanteristriden. Författaren ansåg bland annat att skyttelinjerna vid anfall skulle göras glesare för att minska verkan av försvararens eld och att reserver tillsammans med spärrled skulle användas mot försvararens eventuella motanfall.¹³¹ Dessutom diskuterade författaren anfallsgruppering med olika typer av förband från arméfördelning och ned till kompani.¹³² Som källmaterial hade författaren tillgång till *Förslag till instruktion för strid om befästa ställningar*, programmet för kursen i ställningskrig 1917 samt artiklar ur *Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift*. Holmgrens anförande resulterade i ett antal kritiska synpunkter från chefen för generalstabens utrikesavdelning, majoren Otto Magnus Francke, som påpekade att författaren hade missat en del punkter av den senaste utvecklingen i kriget.

¹²⁵ KrA, generalstaben, chefsexpeditionen, f.d. hemliga arkiv, serie E III, vol. 40, 43, 55, 59, 81-82 och 96.

¹²⁶ KrA, generalstaben, chefsexpeditionen, f.d. hemliga arkiv, serie E III, vol 96. G. T. C. Ehrenborg: Efter vilka grunder bör försvaret af en befäst ställning ledas och tjänsten ordnas med hänsyn till de särskildt under långvariga strider om befästa ställningar skarpt framträdande krafven på erforderlig stridsberedskap och hvila.

¹²⁷ Ibid s.37-39

¹²⁸ Ibid, 1-18.

¹²⁹ Ibid. Skissen hämtades ur en meddelande från kapten Låftman.

¹³⁰ KrA, generalstaben, chefsexpeditionen, f.d. hemliga arkiv, serie E III, vol 57. J. T. Holmgren: Anfallsgruppering och ordergivning vid stormning av befäst ställning.

¹³¹ Ibid s.1-5.

¹³² Ibid s. 9-22.

Ett exempel på en hemlig uppgift är löjtnant Gustaf Åberg arbete ”Fasta punkters användande i ställningskriget” från i början på april 1918.¹³³ Arbetet tog upp hur fasta försvarsanordningar anordnades i ställningskriget, främst stödjepunkter, kulsprutenästen och hinderanordningar. Författaren tog även upp hur fasta punkter kunde ordnas beroende på terrängen där exempelvis stödjepunkter skulle underlätta genomförandet av motanfall samt vara förstärkta med skyttegravar och hinder.¹³⁴ Källorna bestod av rapporten från kapten Fogmans studieresa i Österrike-Ungern, studiekommissionen Munck och rapporter från militärattachén i Wien vilket innebär att författaren hade tillgång till den senaste hemligstämplade informationen.

7.2 Befästningsövningen 1915

Den inställda befästningsövningen 1914 kom i stället att genomföras i augusti 1915 vid den ursprungligt tänka platsen i Karlsborg.¹³⁵ Enligt förutsättningen för övningen hade en ”Öst-makt” landstigit och besatt en fiktiv havskust på Karlsborgshalvön samt därefter byggt ut en befäst försvarsställning i väntan på förstärkningar. A-sidan, bestående av de svenska trupperna, hade till uppgift att slå de landstigna trupperna inom fem dygn då dessa bedömdes erhålla förstärkningar.¹³⁶

Vid övningens början var majoriteten av förstärkningsarbetena utförda enligt Bouvengs plan från 1914. Dessutom utfördes under övningens inledande fem dagar kompletterande förstärkningsarbeten så att huvudställningen bestod av två försvarslinjer med hinder på ett avstånd på 100 – 400 meter. Därutöver anordnades förpostställningar och vid stridens början skulle en bakre ställning omkring en kilometer bakom huvudställning grävas ut.¹³⁷ För spaning förfogande vardera styrkan över en flygavdelning medan försvararen även förfogade över en ballongavdelning.¹³⁸

Efter inledande spaning med flyg och förpoststrider med stöd av artillerield på båda sidor under övningens första två dagar lyckades A-sidan tredje dagen efter anfall i mörker etablera en ställning omkring 800 m från försvararens huvudställning. Under striderna om förpost-

¹³³ KrA, generalstaben, chefsexpeditionen, f.d. hemliga arkiv, serie E III, vol. 52. G. Åberg: Fasta punkters användande (med exempel) i ställningskriget.

¹³⁴ Ibid s.4-9.

¹³⁵ Lantförsvarets kommandoexpedition, serie B I, vol 76, generalorder 26 juni 1915 nr 887.

¹³⁶ KrA, generalstaben, chefsexpeditionen, f.d. hemliga, serie III, vol 96. Einar Bratt ”Befästningsövningen 1915”, s. 3.

¹³⁷ Ibid, s. 7-10.

¹³⁸ Ibid, s. 2.

ställningen lyckades B-sidan bland annat genom observationer från ballongavdelningen beskjuta A-sidans infanteri och artilleri.¹³⁹

Under de följande två övningsdagarna fortsatte A-sidans anfall nattetid med stöd av strålkastaravdelningar för att ta en stormställning 200-350 från fiendens ställning. Därefter påbörjades den avgörande eldstriden där fältartilleriet besköt infanteriställningarna medan det tunga artilleriet besköt stödjepunkterna.¹⁴⁰ Chefen för A-styrkan fick därefter order att inleda den slutliga stormningen efterföljande morgon. Under natten skedde därför en slutlig framryckning till en ställning omkring 200 meter från fiendens ställning samtidigt som genomgångar ordnades i hindren. Därefter inleddes stormningen strax efter gryningen varvid den fientliga ställningen bröts igenom och övningen avblåstes. Det av B-sidan inledda motanfallet bedömdes dock inte ha fått någon större verkan eftersom det igångsattes genom egna hinder innan moståndaren passerat dessa.¹⁴¹

I kritiken som framfördes efter övningen påpekades brister i de tekniska detaljerna under anfallet, bland annat rörande förstärkningsarbetena och att hindren hade röjt försvarsställningarnas läge. Det taktiska tillvägsgångssättet vid anfallet bedömdes dock bra liksom samverkan mellan infanteri och artilleri på båda sidor.¹⁴²

Ändamålet med övningen var med all sannolikhet att pröva instruktion för anfall mot befästa ställningar som givits ut föregående år. Detta framgår dels av övningens förlopp, dels i en skrivelse från generalstabschefen i november 1916 som vi kommer återkomma till längre fram i undersökningen. Vid utbyggnaden av försvaret var det även uppenbart att man tagit tillvara på erfarenheterna från kriget genom utbyggnaden av två linjer i huvudställningen och en reservställning. De andra erfarenheter från kriget som av allt att döma prövades var att man under övningen regelmässigt genomförde anfallen i skydd av mörkret med understöd av fältbelysningsavdelningar samt användningen av flyg- och ballongavdelningar.

7.3 Fältövningar och fälttjänstövningar 1916

Infanteriets fältövningar 1916 under ledning av infanteriinspektören Tingsten var uppdelade i två skeden där det första skedet omfattade renkonterstrid mellan två arméfördelningar, medan det andra omfattade den försvarande sidans återtag samt anfall mot och försvar av förstärkta

¹³⁹ Ibid, s. 12-18.

¹⁴⁰ Ibid, s. 19-26.

¹⁴¹ Ibid, s. 26-28.

¹⁴² Ibid, s. 9 och s. 28-29.

ställningar. Av övningens totalt tio dagar ägnades således endast en dag åt striden om befäst ställning. Den avbröts dessutom när den anfallande arméfördelningen nått stormställningen, vilket innebar att varken stormningen eller försvaret av befäst ställning blev föremål för övning.¹⁴³

Under början av oktober 1916 genomfördes en större fälttjänstövning med två arméfördelningar mellan Uppsala och Stockholm.¹⁴⁴ Till skillnad från befästningsövningen var denna fälttjänstövning inte primärt avsedd för övning av strid vid befästa ställningar, utan ändamålet var att öva anfall och försvar vid hastigt anordnade ställningar.¹⁴⁵

Enligt övningens förutsättning hade en ”nordarmé” landstigit vid Gävle och var under framryckning från Uppsala mot Stockholm, medan en ”sydarmé” försvarade Stockholm. Under övningens inledande skede genomförde ”nordarmén” ett anfall mot en förstärkt ställning som ett detachment ur ”sydarmén” upprättat under en dag för att fördröja ”nordarméns” framryckning. Vid anfallet kom dess ena stridsgrupp att anfalla utan artilleriunderstöd vilket resulterade i att anfallet misslyckades, medan den andra stridsgruppen med artilleriunderstöd lyckades med sitt anfall. Under nästkommande dag fortsatte anfallet som med artilleriunderstöd lyckades bryta igenom försvaret.¹⁴⁶

Resten av övningen ägnades strid om hastigt förstärkta ställningar. Vid anfällen deltog även ingenjörtrupper för att röja genomgångar i hindren för det framryckande infanteriet.¹⁴⁷ Från chefen för ingenjörstridsdomargruppen rapporterades att förstärkningsarbeten hade använts bättre samt i större skala jämfört med tidigare fälttjänstövningar för att ”tillmötesgå de moderna kraven och det pågående krigets ofrånkomliga erfarenheter”.¹⁴⁸ Men det framkommer även en viss kritik, bland annat att ”igångsättandet och utförandet av befästningar ofta skedde på allt annat än krigsmässigt sätt”. Exempelvis arbetade trupperna i många fall med att förstärka sina ställningar utan att ta hänsyn till motståndaren samt ljud- och ljusdisciplin.¹⁴⁹

¹⁴³ KrA, Infanteriinspektionen (äldre), f.d. hemliga arkiv, serie F III, vol. 1 Infanterifältövningen 1916. Kåren B, stridsberättelse för 26 infanteribrigaden 10 augusti 1916.

¹⁴⁴ KrA, Generalstaben, kommunikationsavdelningen, serie F I, Fälttjänstövningar 1916, volym 51, generalorder 663, Allmänna bestämmelser.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ KrA, generalstaben, chefsexpeditionen f.d. hemliga arkiv, serie E III, vol. 96. Hugo Gadd: Fälttjänstövningarna i Uppland 1916, daterad 19 december 1916.

¹⁴⁷ KrA, Infanteriinspektionen, serie E I, Kungliga brev samt skrivelser från Arméförvaltningen, Chefen för ingenjörstridsdomargruppen med rapport över fälttjänstövningarna med IV. och V. arméfördelningarna m.fl. trupper år 1916.

¹⁴⁸ Ibid. Vidare framgick bland annat om att infanteriets befästningar ”kommo långt oftare till utförande än tillförne”.

¹⁴⁹ Ibid. Det sakades observation mot motståndaren och i ett fall lagade soldaterna mat mitt framför ställningen.

Under övningen framkom även svårigheterna att samordna artilleriunderstödet med infanteriets anfall, medan det var lättare att ordna vid försvar.¹⁵⁰

7.4 Förslag om övningar och instruktion i ställningskrig

I en skrivelse till Konungen den 4 september 1916 föreslog Tingsten vissa ändringar i exercisreglementet för infanteriet att större uppmärksamhet vid infanteriets utbildning borde riktas mot ”utförandet av förstärkningsarbeten och deras användande”. Även om Tingsten inte nämnde ställningskriget i skrivelsen ansåg han att ökad utbildning för infanteriet förutom befästningsarbeten bland annat behövdes rörande uppträdande i mörker samt handgranats- och bajonettstrid.¹⁵¹ Senare samma månad gjorde generalstabschefen Bildt en framställning till chefen för lantförvarsdepartementet om anslag till övningar i ställningskrig.

Erfarenheterna från världskriget ådalagga påtagligt vikten af att trupperna äro förtrogna med anläggandet och utbyggandet av förstärkta ställningar, att de äro öfvade i anfall mot och försvar af sådana ställningar, samt att de förstå inrätta sitt lif såväl i som framför ställningen på det mest praktiska och kraftbesparande sättet.¹⁵²

Enligt skrivelsen var det därför av största vikt att övningar i ställningskrig kunde anordnas vid ett antal infanteriregementen redan under utbildningsåret 1916 – 1917. Då övningarna krävde omfattande grävningsarbeten som skulle begränsa de övriga övningsmöjligheterna borde de förläggas till de gamla mötesplatserna. Vidare föreslog Bildt att ett antal sakkunniga borde tillkallas för att närmare utreda dessa förutsättningar samt att inspektören för infanteriet i samråd med artilleriinspektören, chefen för fortifikationen och arméfördelningscheferna utarbetade en plan för övningarna.¹⁵³

Som grund för övningarna föreslog en månad senare generalstabschefen Bildt att en instruktion för striden om befästa ställningar behövde utarbetas. Enligt Bildt hade kriget tydligt visat betydelsen av strid om befästa ställningar och framhöll behovet av att det för utbildningen fanns tillgång på fullt moderna bestämmelser. Sedan frågorna rörande denna strid prövats vid särskilda övningar samt dessutom i huvudsak var klarlagda genom kriget borde *Utkast till instruktion för anfall mot befästningar* från 1914 ersättas av en ny omarbetad instruktion för

¹⁵⁰ KrA, generalstaben, chefsexpeditionen, f.d. hemliga arkiv, serie E III, Vol. 96, Fälttjänstövningarna i Uppland 1916 av H. Gadd, daterat 19 dec 1916.

¹⁵¹ KrA, infanteriinspektionen, serie B I, koncept 1916, Angående anordnandet av övningar i ställningskrig

¹⁵² KrA, generalstaben, chefsexpeditionen, serie B I. Angående anordnandet af övningar i ställningskrig, daterad 22 sep 1916.

¹⁵³ Ibid.

både anfall och försvar. Bildt föreslog vidare att uppgiften att utarbeta förslaget borde tilldelas inspektören för infanteriet Tingsten med stöd av ett antal sakkunniga.¹⁵⁴ Tingsten framhöll i sitt yttrande över generalstabschefens förslag att han instämde i behovet att ta fram en sådan instruktion. Han föreslog vidare till sakkunniga för instruktionsförslagets utarbetning överste G. Bouveng från infanteriet, överste P. A. L. Hammarskiöld från artilleriet och kapten G. Kaijser från fortifikationen eftersom ”samtliga dessa hava studerat hithörande förhållande under nu pågående krig”.¹⁵⁵ Den 8 december utfärdades ett kungligt brev om de föreslagna sakkunniga och att Tingsten var utsedd till ordförande.¹⁵⁶

I slutet av november gjorde Bildt sedan i en hemlig skrivelse till Konungen även en framställan om att ordna en teknisk kurs för en till två officerare vid varje truppförband för att dessa skulle kunna handha den särskilda materiel (handgranater, granatkastare, infanterisköldar m.m.) för ställningskriget som skyndsamt borde anskaffas. Därutöver föreslogs kursen även avse utbildning i befästningsarbeten samt praktisk tillämpning av samverkan mellan artilleri och infanteri. Med hänsyn till behovet av utbildning borde kursen anordnas så snart som erforderlig materiel fanns tillgänglig.¹⁵⁷

I sitt yttrande över instruktionsförslaget innan det fastställdes i juni 1917 framhöll generalstabschefen att erfarenheterna från kriget inte var fullständigt kända att det var möjligt att ha en bestämd uppfattning i vissa frågor. Det fanns inte heller någon erfarenhet av tillämpningen av de grundläggande principerna efter svenska förhållanden, något som endast kunde erhållas efter att övningar i ställningskrig utförts. Han ansåg förslaget vara ”synnerligen godt och det bästa som, för närvarande torde kunna åstadkommas”.¹⁵⁸

Enligt förslaget skulle ett under längre tid förstärkt försvarsområde bestå av en huvudställning, och om tidsförhållandena medgav en eller två bakomvarande ställningar, upptagsställningar. Avståndet mellan huvudställningen och första upptagsställningen skulle vidare vara så stort att fiendens artilleri inte kunde beskjuta denna från samma gruppering som

¹⁵⁴ KrA, generalstaben, chefsexpeditionen, serie B I, Skrivelse till Konungen ang. utarbetande av förslag till instruktion för striden om befästa ställningar, 17 nov 1916.

¹⁵⁵ KrA, Infanteriinspektionen, serie B. Underdånigt utlåtande, daterat 25 nov 1916. Gunnar Kaijser var lärare i krigsbyggnadskonst vid Krigsskolan Karlberg och författare till den *Lärobok i krigsbyggnadskonst för Kungl. Krigsskolan* som fastställdes av krigsundervisningskommissionen 1917. I kapitlet om förstärkningsarbeten finns, förutom beskrivningar av fältbefästningar för infanteri och för artilleri, bland annat ett flertal fotografier från österrikiska ställningar.

¹⁵⁶ Lantförsvarets kommandoexpedition, serie B I, vol. 77, generalorder 29 december 1916 nr 1737.

¹⁵⁷ KrA, generalstaben, chefsexpeditionen, f.d. hemliga, serie B I. Skrivelse från chefen för generalstaben till Konungen daterad 23 nov 1916.

¹⁵⁸ KrA, generalstaben, chefsexpeditionen, serie B I. Yttrande angående förslag till instruktion om befästa ställningar, daterat 1 juni 1917. *Förslag till instruktion för strid om befästa ställningar* fastställdes 4 juni 1917.

huvudställningen. Försvaret skulle ske i huvudställningen, medan ändamålet med upptagsställningen var att kunna återuppta försvaret med bakomvarande reserver om huvudställningen måste uppges. Mellan huvudställningen och upptagsställningen skulle därutöver så kallade regelställningar och fast punkter anordnas för att vid ett fientligt genombrott hejda framryckningen med eld från flera håll.¹⁵⁹

Huvudställningen skulle bestå av tre sammanhängande parallella linjer förenade genom förbindelsevärn. Den främsta linjen, huvudeldlinjen, var den från vilket försvaret i allmänhet skulle utföras, medan de övriga två var reservlinjer. Avståndet mellan linjerna skulle vara omkring 100 m för att inte fientlig artillerield mot den främsta linjen skulle skada de övriga två. På lämpliga platser i och bakom huvudeldlinjen skulle väl dolda eldställningar ordnas för kulsprutor och granatkastare. Platserna för kulsprutorna skulle helst medge flankerande eld framför hindren.¹⁶⁰ Huvudeldlinjen skulle vidare vara försedd med skyddsrum som skyddade mot ”den kraftigaste artilleribeskjutning”.¹⁶¹ Vid synnerligt kraftig artilleribeskjutning mot huvudeldlinjen skulle dock infanteriförsvaret kunna upptas i någon av reservlinjerna.¹⁶²

Försvaret borde dock enligt instruktionen utföras i en kombination med anfall. Om fienden brutit igenom huvudeldlinjen skulle de mindre reserver som fanns i någon av linjerna utan att avvakta order gå till motanfall. ”Huvudsaken är härvid att, även med mindre avdelningar, raskt och kraftigt anfälla, innan fiendens trupper hunnit vidtaga några försvarsanordningar.” Om dessa motanfall inte lyckades skulle de bakomvarande starkare reserverna sättas in omedelbart till motanfall.¹⁶³

Instruktionen framhöll vidare betydelsen av samverkan mellan truppslagen, i synnerhet mellan infanteriet och artilleriet.¹⁶⁴ Under fiendens anfallsförberedelser och artilleribeskjutning skulle det egna tunga artilleriet i samvekan med flyget bekämpa fiendens artilleri. Vid fiendens anfall skulle artilleriet kunna avge frontal eller flankerande spärreld med lätta batterier för att spärra terrängen närmast framför egen huvudeldlinje samt hindra fienden från att framföra reserver. Spärrelden skulle därför vara noggrant förberedd och terrängen framför huvudställningen uppdelad på olika batterier.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Ibid, s. 4-5 och 12-13.

¹⁶⁰ Ibid, s. 6-8.

¹⁶¹ Ibid, s. 12.

¹⁶² Ibid, s. 6.

¹⁶³ Ibid, s. 45-46.

¹⁶⁴ Ibid, s. 23.

¹⁶⁵ Ibid, s. 42.

Anfall mot befäst ställning fordrade en enligt instruktionen en fullständig och noggrann samverkan mellan truppslagen.¹⁶⁶ Vid anfall var artilleriets huvuduppgift att inledningsvis bekämpa det fientliga artilleriet för att sedan övergå till att förbereda stormningen genom att bekämpa flankeringsanordningar, kulsprutor, observationsplatser mm. Under stormningen skulle fiendens infanteriställning beskjutas så länge som möjligt med hänsyn till säkerheten för egen trupp för att därefter spärra terrängen bakom fiendens ställning för att hindra framförandet av reserver. En viss del skulle dock fortsatt avdelas för att bekämpa det fientliga artilleriet.¹⁶⁷

Inför stormningen skulle infanteriets stridsgrupper indelas i stormkolonner där de främsta plutonerna skulle framrycka i flera glesa skyttelinjer.¹⁶⁸ Vid stormningen skulle vidare normalt de främsta förbanden tilldelas ingenjörstrupper för att röja genomgångar i fiendens hinder. Även om instruktionen framhåller betydelsen av planering fick stridsgruppchef, utöver angivet mål, även fatta beslut att på eget initiativ fullfölja stormningen om det kunde leda till "ett stort resultat".¹⁶⁹

Utöver förslaget till instruktion för strid om befästa ställningar utarbetades även ett *Förslag till instruktion för användning av handgranater* som fastställdes redan i februari 1917 och som skulle ligga till grund för utbildningen i handgranatsstrid. Vid försvar skulle handgranater vara utdelade i de delar av ställningen där fientligt anfall kunde väntas och till reserver för motanfall. Vid anfall skulle om tillgången var begränsad särskilda handgranatspatruller sammansatta av utvald personal framrycka med understöd av kulsprutor för att bryta in i fiendens ställning och fortsätta anfallet åt sidorna för att bana väg för efterföljande avdelningar.¹⁷⁰

När instruktionsförslaget fastställdes i juni 1917 hade som framgått tidigare i undersökningen den tyska armén på västfronten övergått till ett mera elastiskt försvar. Trots kännedomen om detta förhållande byggde instruktionsförslaget på de principer som nu övergivits på grund av de höga förlusterna. I förslaget nämns inte heller något om stormtrupper. Var det en medveten avsikt att pröva de äldre erfarenheterna under svenska förhållanden i väntan på erfarenheter från den nya doktrinen, eller trodde man inte på principen om elastiskt försvar?

¹⁶⁶ Ibid, s. 56 och 67.

¹⁶⁷ Ibid, s. 56 och 60.

¹⁶⁸ Ibid, s. 61 och 77.

¹⁶⁹ Ibid, s. 78-79.

¹⁷⁰ *Förslag till instruktion för användning av handgranater*. Anbefalld till efterrättelse genom generalorder 14 februari 1917 nr 199 (Stockholm, 1917), s. 6-9.

Enligt Tingstens memoarer kom de sakkunniga fram till att ”vi icke kunde modellera oss efter den tyska västfronten, utan måste anlägga en blygsammare måttstock på befästa ställningar i svensk terräng”.¹⁷¹ Redan två månader efter instruktionsförslaget fastställdes publicerade Tingsten en artikel i *Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift* där han sammanfattade de viktigaste delarna i förslaget, men tog även upp ställningskriget mer allmänt. Enligt Tingsten var ett ”ställningskrig knappast [...] önskvärt för en liten nation med vidsträckta gränser”. Fronterna skulle bli för långa i förhållande till trupperna och dessutom ledde det avvärjande försvaret förr eller senare till nederlag. De mindre nationerna kunde dock bli tvungna att tillgripa ställningskrigets metoder ”och de måste göra sig förtrogna med dem, så långt förhållandena medgiva”.¹⁷²

Ett något annat synsätt på ställningskriget framkommer i Gustaf Bouvengs årsberättelse i krigskonst 1916 som publicerades i *Krigsvetenskapsakademiens handlingar 1917*. Enligt Bouveng var det utvecklingen med den oerhörda koncentrationen av artilleri och trupper på västfronten som utgjorde ett undantag. Mer allmängiltiga slutsatser för svenskt vidkommande borde därför hämtas från östfronten, särskilt *växelverkan mellan det rörliga kriget och ställningskriget*.¹⁷³

Både Tingsten och Bouveng ansåg således att det inte var särskilt sannolikt med ett ställningskrig som liknande det på västfronten för svenskt vidkommande. Dels saknades de enorma resurser som krävdes, dels var Sverige för stort i förhållande till tillgängliga trupper för att fronterna skulle låsas fast på samma sätt. Bouveng skiljer sig dock från Tingsten framhåller betydelsen av att utnyttja en växelverkan mellan ställningsstrider och rörliga operationer som tyskarna använt på östfronten. Intresset för förhållandena på östfronten till skillnad från västfronten sammanhänger med all sannolikhet dessutom med den samtida svenska krigsplanläggningen där Ryssland utgjorde huvudmotståndaren.¹⁷⁴

¹⁷¹ Lars Tingsten, *Hågkomster* (Stockholm: Bonniers, 1938), s. 337.

¹⁷² Lars Tingsten, ”Strid om befästa ställningar” i *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift*, nr 15,16 augusti 1917.

¹⁷³ Gustaf Bouveng ”Årsberättelse av föredraganden i krigskonst” i *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens handlingar 1917*.

¹⁷⁴ Arvid Cronenberg, ”Säkerhetspolitik och krigsplanering; Huvudlinjer i arméns operativa planering 1906-1945”, i Bo Hugemark (red), *Neutralitet och försvar; Perspektiv på svensk säkerhetspolitik 1809-1985* (Stockholm: Militärhistoriska förlaget, 1986), s. 70-71.

7.7 Övningar i ställningskrig 1917

Samtidigt som förslaget till instruktion för strid om befästa ställningar fastställdes i början på juni 1917 utfärdades även bestämmelser för de övningar i ställningskrig som skulle ske vid infanteriet före den värnpliktiga årsklassens utryckning. Övningarna skulle genomföras på de gamla övningsplatserna Ljungbyhed, Bonarps hed, Skillingaryd, Axvall, Järvafältet, Romme-
hed och Vännäs. Ändamålet med övningarna var att med instruktionsförslaget som grund anlägga två mot varandra belägna ställningar för att öva strid i kompani förstärkt med kul-
sprutor. Där så var möjligt skulle även artilleri delta i övningarna.¹⁷⁵

Inför övningarna skickade även Lantförvarsdepartementet ut två hemliga utdrag ur de rapporter som till behandlade utbildning för ställningskriget till samtliga infanteriregementen. Det ena var ett utdrag ur Gustaf Bouvengs rapport från 1916 beträffande anvisningar för kompanis uppträdande i ställningskriget medan det andra var ett utdrag ur instruktion för stormtrupper.¹⁷⁶ Vid exempelvis III. arméfördelningen utarbetades vidare en särskild ”PM rörande fältbefästningsarbeten i ställningskriget” som gav mer detaljerade anvisningar för fältarbetena. Bland annat framgår betydelsen av att raka linjer undvikas för att möjliggöra flankerande eld och att även om ställningarna inledningsvis endast försågs med skyddsrum med splitterskydd strävan var de efterhand byggdes ut till fullträffsäkra vilket fordrade en täckning på 4-5 m.¹⁷⁷

Övningarna genomfördes under månadskiftet juni-juli 1917 under tio till tolv övningsdagar. Under övningarnas första skede skulle befästningsarbetena utföras medan det andra skedet bestod av stridsövningar under två till tre dagar. Därutöver bedrevs i enlighet med förslaget under övningens första skede ett antal mindre övningar, bland annat i handgranatskastning.¹⁷⁸ Trupperna hade även tillgång till särskilda vapen och materiel för strid om befästa ställningar som lypstoler, granatkastare, handgranater, trådsaxar m.m. Befälet övades på att ge order för stormning och leda truppen under anfallet samt att organisera försvar av ställningen. Under övningarna ställdes det även krav på att underbefäl skulle ta initiativ till motstöt.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Lantförsvarets kommandoexpedition, serie B I, vol. 78, generalorder 4 juni 1917 nr 712.

¹⁷⁶ Lantförsvarets kommandoexpedition, f.d. hemliga arkiv, serie B I, vol 20. Litt H 329, 22 juni 1917 och Litt H 351, 7 juli 1917.

¹⁷⁷ KrA, III. arméfördelningen, mobiliseringsavdelningen, serie F I, vol 25 fälttjänstövningar 1917.

¹⁷⁸ Ibid s.5

¹⁷⁹ KrA, generalstaben, kommunikationsavdelningen, serie F I, vol 57. Övningarna i ställningskrig inom III. arméfördelningen i Axvall, II. arméfördelningen, Rapport n:r 1125 Till chefen för II. arméfördelningen.

Under övningarna identifierades ett antal problem. Befästningsarbetena utfördes i de flera fall på olämpliga platser och var därmed ofullständiga när övningarna startade.¹⁸⁰ Befälet saknade i många fall utbildning och erfarenhet för att leda befästningsarbeten och denna typ av strid. Dessutom visade trupperna i flera fall bristfällig förmåga att uppträda i befästa ställningar, vilket förutom anfalls- och försvarsstrid även gällde ljud- och ljuddisciplin eller sanitära åtgärder.¹⁸¹ Efter varje övningsmoment framfördes kritik där olika iakttagelser nedtecknades och rapporterades vidare från regementschefen till arméfördelningarna som i sin tur rapporterade till Lantförvarsdepartementet och generalstaben.

Under övningarna framkom ett flertal erfarenheter som återfinns i de olika förbandens rapporter. Vid IV. arméfördelningen var en slutsats att bataljonen vid anfall skulle vara ordnad så att det i främsta ledet gick särskilt utbildade och utrustade stormpatruller. Dessa skulle dels framtränga till respektive anfallsmål och utvidga fronten, dels anfalla på sidorna och bredda fronten för efterföljande trupper. Kompanierna i stormkolonnerna kunde endast anfalla på glesa skyttelinjer bakom varandra om stora delar av hindren var röjda annars fick trupperna anfalla i mer samlad form enligt instruktionsförslaget.¹⁸²

Som ytterligare ett exempel rörande artilleriets uppgifter hade vid III. arméfördelningen en PM utarbetats för artilleriets gruppering, plan för eldreglering samt eldfördelningsorder.¹⁸³

7.6 Fältövningar och fälttjänstövningar 1917

Infanteriets fältövning ägde rum i mitten av augusti, men till skillnad från övningen 1916 förfogade den försvarande sidan över en fältbefäst ställning bestående av en huvudställning och två reservlinjer som hade uppförts under två veckors tid.¹⁸⁴ Den anfallande sidan skulle planera och genomföra ett anfall efter spaning, artilleriförberedelser, etablering av stormställning och slutligen stormning. Båda sidor hade även större tillgång till ingenjörtrupper jämfört med fältövningen året innan. Syftet med övningen var att göra deltagarna förtrogna

¹⁸⁰ Ibid, II. arméfördelningen, Rapport över övningar i ställningskrig. Chefen för Jönköpings regemente rapporterade att övningsterrängen i Skillingaryd var olämplig för övningarnas utförande på grund av alldeles korta fronter (250 m) vilket innebar att nästa års övning borde genomföras på annan plats.

¹⁸¹ Ibid, III. arméfördelningen, Rapport över övningarna i ställningskrig inom III. arméfördelningen å Axvall 1917 s.15-16

¹⁸² Ibid, IV. arméfördelningen, Rapport angående övningar i ställningskrig, Rapport n:r 421 till chefen för IV. arméfördelningen. Från Svea Livgardets rapport där framhölls att "Vikten av att huvudlinjen omedelbart efter lyckad stormning med hinder o.dyl. avspärras på flyglarna av anfallstruppen, kom ej riktigt till synes".

¹⁸³ KrA, generalstaben, kommunikationsavdelningen, serie F I, vol 57. Övningarna i ställningskrig inom III. arméfördelningen i Axvall, Rapport över övningarna i ställningskrig inom III. arméfördelningen å Axvall 1917. Några artilleriförband deltog inte under övningen utan dessa var fingerade.

¹⁸⁴ KrA, infanteriinspektionen, f.d. hemliga, serie F III, Från Koncept Infanterifältövningen 1917

med arméfördelningens uppträdande inom befäst ställning, samverkan mellan infanteri och artilleri, infanteriets framryckning under anfall samt genomförande av motanfall i mindre och större skala.¹⁸⁵ Någon ensidig fokusering på ställningskrig skedde emellertid inte och under de större fälttjänstövningar som ägde rum i oktober 1917 övades rörlig krigföring.

7.7 Kurs i ställningskrig 1917

Under hösten 1917 anordnades även den tekniska kurs i ställningskrig som generalstabschefen föreslagit i november året innan för att utbilda officerare och övrigt befäl i handhavandet av teknisk utrustning (handgranater, granatkastare, lyspistoler m.m.) samt befästningsarbeten och eldteknisk samverkan mellan infanteri och artilleri. I kursen deltog dels en till två officerare från varje truppförband vid de stridande truppslagen, dels tre underofficerare och underbefäl från varje truppförband vid infanteriet och ingenjörtrupperna. Till ledare för kursen utsågs chefen för krigshögskolan, överstelöjtnanten i generalstaben G. Lilliehöök.¹⁸⁶

För den två veckor långa kursen utfördes en fullt utbyggd befästningsanläggning med skyddsrum, hinder m.m. vid Kaknäs i Stockholm. För officerarena, som vid kursens början skulle vara väl förtrogna med förslaget till instruktion för strid om befästa ställningar, omfattande första veckan föreläsningar samt tillämpade övningar i befästningsarbeten och stormpatrull samt anfall och försvar vid kompani och lägre förband. Andra veckan bestod av ett applikatoriskt exempel i arméfördelning som samtidigt utgjorde ramen för de stridsövningar med trupp och skarp ammunition som ägde rum i de befästningar som fanns på Järvafältet. Vid dessa övningar skedde även ledning av skarp artilleld från flygplan.¹⁸⁷

I den utförliga rapport som sammanställdes efter kursen finns även underlag till föreläsningarna under kursen och det applikatoriska exemplet vilket ger en mycket god bild av den samlade kunskapsnivån rörande strid om befästa ställningar. Enligt föreläsningen som mer allmänt behandlade ställningskriget var det ett antal samverkande faktorer, främst vapenteknikens utveckling och stormaktsarméernas numerär, som lett fram till ställningskriget. Samtidigt varnade man för att dra slutsatsen att det rörliga kriget hade förlorat sin betydelse, utan framhöll i stället att kriget påvisat att genombrott kunde ske och att det förekommit flera

¹⁸⁵ Ibid, fältövningar 1917, Underdånig rapport över 1917 års infanterifältövning.

¹⁸⁶ Lantförsvarets kommandoexpedition, f.d. hemliga arkiv, serie E I, vol 40. Underdånig rapport över kursen i ställningskrig, daterad 1 dec 1917. Lilliehöök hade bl.a. under våren 1917 varit i Österrike-Ungern för att studera stormtrupper. I kursen deltog totalt 80 kompaniofficerare och 93 underofficerare och underbefäl. Därutöver tillkom 16 regementsofficerare och 10 särskilt beordrade officerare.

¹⁸⁷ Ibid.

exempel på rörlig krigföring. Det fanns vidare anledning att överväga om samma betingelser skulle uppstå i ett kommande krig. För svenskt vidkommande bedömdes dessutom ett långvarigt ställningskrig med hänsyn till det militärgeografiska och politiska läget osannolikt. I regel krävdes rörliga operationer för att uppnå ett avgörande.¹⁸⁸

De övriga föreläsningarna behandlade mycket detaljerat befästningarnas utformning, stormpatrullers användning vid stormning, artillerieldens utnyttjande vid försvar och anfall samt beräkningar av artillerieldens verkan. Under föreläsningen om stormpatruller framkom även de senaste erfarenheterna från centralmakterna, bland annat att infanteriet borde anfalla i glesa vågor bakom stormpatrullerna för att minska förlusterna och underlätta upprullningen av den fientliga ställningen. Beträffande artilleriet gjordes olika beräkningar av den tid som behövdes för att göra en ställning stormmogen. Exempelvis erfordrades för en anfallsfront på 800 m 3 200 granater, vilket för en tid av maximalt fyra timmar krävde minst 16 pjäser.¹⁸⁹

Föreläsningarna och kursen visar således att kunskapen i generalstaben låg på en mycket hög nivå och i det närmaste i nivå med den som fanns i centralmakterna. Däremot är det mer tveksamt om hur stor förmågan i strid om befästa ställningar var bland officerarna och övrigt befäl vid de olika truppförbanden. Lilliehöök framhöll själv i rapporten att kursen på grund av den begränsade tiden inte medgivit någon grundligare utbildning, utan att den främst varit en orientering av de erfarenheter som fanns vid de krigförande fram till sommaren 1917. För trupperna skulle det således krävas särskild utbildning och övningar.

7.8 Infanteriets utbildning

Efter de regementsvisa övningarna i ställningskrig under sommaren framförde Tingsten i en skrivelse den 17 oktober 1917 till Lantförsvarsdepartementet och generalstaben sin bedömning avseende infanteriets utbildningsbehov. Det var både svårt att dra en skarp gräns mellan striden i det rörliga kriget och strid om befästa ställningar och ”mellan ställningsstriden, som icke erhållit ställningskrigets karaktär, och sådana som utföras under ställningskrigets förhållanden”. Enligt Tingsten var utbildningen för det rörliga kriget det centrala, men det var dock samtidigt nödvändigt för en armé att ”så långt förhållanden medgiva” utbilda sig för ställningskriget och tillämpa dess särskilda förfaringssätt. Ställningskriget hade medfört an-

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Ibid.

vändningen av särskilda stridsmedel vilka i sin tur fordrade en särskild organisation för infanteriets utbildning.¹⁹⁰

Tingsten ansåg dock att krigserfarenheterna inte var tillräckligt analyserade så att en mer fullständig bedömning kunde göras och konstaterade att frågan om infanteriets utbildning för ställningskriget var svårlöst. Infanteriet hade inte fått tillräckligt med utbildning rörande ställningskrig och större resurser skulle krävas samtidigt som det var osäkert i vilken utsträckning krigserfarenheterna gjorde det nödvändigt att förändra infanteriets utbildning och framtida freds- och krigsorganisation. Tingsten påtalade dessutom att användningen av granatkastare, eldsprutor och skyttevärnskanoner inte kunde betjänas av personalen tillhörande artilleriet och ingenjörtrupperna vilket medförde ett behov att utbilda infanterister för att använda dessa vapen. För detta ändamål krävdes även utbildningsförsök och fram tills det var klart var det viktigt att trupperna fick ökade kunskaper och färdigheter i strid om befästa ställningar.¹⁹¹

Den 29 november 1917 utfärdades därefter en generalorder angående försöken under utbildningsåret 1917-1918. Dessa skulle ”avse att utröna lämpligheten av att omlägga infanteriets utbildning, i syfte att densamma såväl i allmänhet som särskilt med hänsyn till striden om befästa ställningar må i större grad än hittills vara tillgodogosedd.”¹⁹²

För infanteriets utbildning inom kompani för ställningskriget och i handgranatsstrid utfärdades dessutom i oktober särskilda bestämmelser för utbildningsåret 1917-1918.¹⁹³ En månad senare fastställdes vidare ett omarbetat och utvidgat *Förslag till instruktion för användning av handgranater*. Enligt instruktionen skulle det vid varje kompani finnas särskilt organiserade handgranatspatruller under befäl av ett underbefäl samt de skickligaste och djärvaste soldaterna för att lösa särskilda stridsuppgifter. Vid utbildningen av patrullerna skulle dessa övas i överraskande och snabb framryckning samt inbrytning och upprullande av ställningen. Övningar i handgranatsstrid skulle vidare utföras i samverkan mellan stormpatruller och efterföljande skyttelinjer understödda av kulsprutor och granatkastare.¹⁹⁴

¹⁹⁰ KrA, Infanteriinspektionen, serie B I, 1917. Ang infanteriets utbildning för strid om befästa ställningar daterad 17 okt 1917. I januari 1918 publicerade dessutom Tingsten ett sammandrag av sin bedömning i en artikel i *Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift*.

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Lantförsvarets kommandoexpedition, serie B I, vol. 78, generalorder 29 november 1917 nr 1593.

¹⁹³ Ibid, generalorder 12 oktober 1917 nr 1384: Beträffande utbildningen i handgranatsstrid vid infanteriet under utbildningsåret 1917-1918 och 13 oktober 1917 nr 1393: Beträffande Infanteriets utbildning inom kompani för ställningskriget under utbildningsåret 1917-1918.

¹⁹⁴ *Förslag till instruktion för användning av handgranater*, fastställd enligt generalorder 23 nov 1917 nr 1557, (Stockholm: Lantförsvarets kommandoexpedition, 1917), s. 17 och 22.

I februari 1918 remitterade Lantförsvarsdepartementet ett förslag om årliga övningar i ställningskrig och anskaffning av terräng till sådana övningar till infanteriinspektören. I sitt utlåtande framhåller Tingsten att såväl instruktionsförslaget för strid om befästa ställningar som instruktionsförslaget för handgranater liksom anvisningarna för infanteriets utbildning inom kompaniet för ställningskriget var tillräckliga för utbildningen. Enligt Tingsten var den rörliga krigföringen huvudsaken och varje ställningskrig började med strid om befästa ställningar samtidigt som det skulle dröja månader innan det skulle bli ställningskrig i ”egentlig bemärkelse”. Det var därför nödvändigt att fästa minst lika stor vikt vid denna typ av övningar som övningar i ställningskrig. Tingsten var därför tveksam till om det regementsvis skulle anordnas årligen återkommande övningar i ställningskrig förutom i vissa undantagsfall.¹⁹⁵

Efter försöksutbildningen utbildningsåret 1917-1918 ansåg Tingsten i en skrivelse den 30 oktober 1918 att specialiseringen av infanteriets utbildning inte behövde drivas längre än nödvändigt och att specialutbildningen kunde begränsas till tre av regementets tolv kompanier. För utbildningsåret 1918-1919 föreslogs att utbildning i granatkastartjänst och fältarbeten skulle därför ske vid ett tekniskt kompani. Vid övriga nio kompanier skulle ”vanlig soldatutbildning” ske, men denna skulle även omfatta utbildning i handgranatsstrid med stormpatruller.¹⁹⁶

7.9 Sammanfattning och analys

Kunskapsutvecklingen i Sverige var dels beroende av rapporterna från utvecklingen i utlandet, dels de egna erfarenheterna från fält- och fälttjänstövningar. Uppenbarligen var man från svensk sida avvaktande till utvecklingen på västfronten utan var mer intresserad av erfarenheterna på östfronten. Delvis hängde detta naturligtvis samman med att Ryssland var den potentielle motståndaren, men även att krigföringen på västfronten mer sågs som ett undantag genom den stora koncentrationen av artilleri och trupper.

Övningarna visar att man från svensk sida redan 1915 använde de kunskaper man kunnat inhämta från Tyskland framför allt avseende utvecklingen av försvaret, och att det taktiska tillvägagångssättet genom anfall i skydd av mörker bedömdes som bra. Samtidigt visar dock kritiken från befästningsövningen att det fanns flera brister stridtekniken.

¹⁹⁵ KrA, Infanteriinspektionen, serie B. Skrivelse till Konungen den 27 februari 1918.

¹⁹⁶ KrA, infanteriinspektionen, serie B, Angående omläggningen av infanteriets utbildning daterad 30 okt 1918.

Därefter dröjer det till 1916 innan intresset för utvecklingen av striden om befästa ställningar börjar ordentligt. Dels genomförs ett flertal vinterarbeten rörande strid om befästa ställningar, dels tar under hösten såväl inspektören för infanteriet som chefen för generalstaben upp behovet av särskilda övningar och en instruktion för utbildningen i ställningskrig. Enligt generalstabschefen föranleddes förslaget av att kriget visat betydelsen av att trupperna kunde anlägga och försvara befästa ställningar samt genomföra anfall mot en befäst motståndare. Kunskapsutvecklingen under kriget hade vidare gjort att de tidigare instruktionerna blivit gamla och behövde ersättas med nya.

Efter att beslutet att anordna särskilda övningar och utarbeta en instruktion tagits gick arbetet snabbt och redan i juni 1917 kunde föreskrifter för övningarna och den nya instruktionen fastställas. En viktig förutsättning för att detta var utan tvivel den kunskapsnivå som byggs upp i generalstaben delvis genom egna övningar, men framför allt genom tillgången på detaljerade krigserfarenheter och föreskrifter från Tyskland, men även Österrike-Ungern. Samtidigt pågick en diskussion om sannolikheten för ett ställningskrig i händelse av ett krig i Sverige. Tingsten såg det som mindre sannolikt och något som man i undantagsfall kunde tvingas till, medan Bouveng poängterade växelverkan mellan ställningskriget och det rörliga kriget. Den fältövning och den kurs i ställningskrig som genomfördes hösten 1917 visar att kunskapsnivån avseende strid om befästa ställningar vid generalstaben vid denna tid var mycket hög och i det närmaste på samma nivå som fanns i centralmakterna. Samtidigt framgår dock av övningarna som genomfördes med trupp under sommaren samma år att det erfordrades mer utbildning och övning för att dessa skulle kunna uppträda vid anfall och försvar om befästa ställningar.

Trots dessa erfarenheter ansåg Tingsten att utbildningen för den rörliga striden var det centrala, medan utbildningen för ställningskriget borde komma i andra hand. Avvägningen var dock svårlöst och särskilda försök genomfördes därefter under utbildningsåret 1917-1918. Sedan dessa visat att den särskilda utbildningen kunde begränsas till ett mindre antal kompanier och att Tingsten motsatte sig årligen återkommande övningar kom frågan om särskild utbildning i ställningskriget att falla. En bidragande orsak till denna utveckling var med all sannolikhet även att kriget på västfronten våren 1918 övergick till att bli rörligt.

8. Sammanfattning och avslutande reflexioner

Syftet med denna uppsats har varit att studera den svenska generalstaben som en lärande organisation med utgångspunkt från utvecklingen avseende strid om befästa ställningar under första världskriget. Undersökningen har grundats på Bertil Rolfs forskning om lärande organisationer utifrån frågeställningarna: Hur påverkades möjligheterna att inhämta och bearbeta information under kriget och vilka slutsatser drogs rörande strid om befästa ställningar och hur omsattes erfarenheterna i form av utbildning och instruktioner?

Analysen i uppsatsen visar att generalstaben i allt väsentligt fungerade som en lärande organisation inför första världskriget och att man klarat av kunskapsutvecklingen genom att följa den internationella utvecklingen och anpassa erfarenheterna till svenska förhållanden. Intressant är dessutom betydelsen av rådande tolkningsramar genom att man endast utvecklade kunskaper för anfall mot befästa ställningar, medan någon motsvarande kunskap om försvar av befästa ställningar inte utvecklades. Generalstabens organisation hade successivt anpassats för att klara av en alltmer komplex kunskapsutveckling och det begränsade antalet officerare underlättade samtidigt den kollektiva förmågan att formulera och lösa nya problem. De viktigaste processerna vid kunskapsutvecklingen bedöms framför allt varit de årliga fältövningarna, vinterarbetena och utvecklingen av instruktioner. Till detta bör läggas de höga krav som ställdes på generalstabsofficerarna och som vid befordran medförde en successiv selektion, vilket gjorde att officerarna vid staben hela tiden tvingades att visa en vilja att söka ny kunskap och öka sin kompetens för att motsvara kunskapsutvecklingen.

Organisation, antal officerare och arbetssätt framstår dock i första hand anpassade för en fredstida utveckling, vilket medförde att kvaliteten i bearbetningen under kriget i vissa avseenden nedgick genom den stora användningen av aspiranter. Detta kunde emellertid lösas genom att utnyttja f.d. generalstabsofficerare som tjänstgjorde vid truppförband och skolor. En annan viktig faktor i utvecklingen var onekligen tillkomsten av infanteriinspektionen som innebar att infanteriet fick en generalsperson som kunde leda utveckling och övningar. Det kan dock ifrågasättas om antalet skulle varit tillräckligt för att även säkerställa en lärande organisation under krigsförhållanden. Stabens arbetsprocesser, urvalet av officerare och ledningen av arbetet förefaller i stor utsträckning ha styrts av generalstabschefen personligen, vilket delvis sannolikt var ett resultat av Bildts utbildning vid tyska *Kriegsakademie*.

Genom den svenske militärattachén i Berlins omfattande rapportering var generalstaben mycket väl underrättad om kunskapsutvecklingen i Tyskland och fick därigenom regelmässigt del av tyska krigserfarenheter och föreskrifter tre till sex månader efter att de sammanställts eller utfärdats. Rapporteringen kompletterades genom studieresor och kommissioner, vilka i huvudsak genomfördes till Tyskland och Österrike-Ungern. Därigenom fick generalstaben en mer fördjupad kunskap än vad som var möjligt genom militärattachén.

Övningarna tillsammans med utarbetningen av instruktionerna under kriget visar att generalstabens handlingsförmåga i stort fungerat väl och förenat verklighetsantagande, värderingar och tekniker för att koppla mål till handling. Genom att följa och bearbeta information från den internationella utvecklingen och sedan pröva dessa under svenska förhållanden lyckades man dra rimliga slutsatser för hur dessa erfarenheter skulle anpassas till de svenska resurserna och terrängen.

En sådan fråga var hur utvecklingen på väst- respektive östfronten skulle värderas. Från svensk sida var man mer intresserad av utvecklingen på östfronten än västfronten, dels på grund av att Ryssland sågs som den mest sannolika motståndaren, dels på grund av att utvecklingen på västfronten inte ansågs relevant för svensk del genom den stora koncentrationen av artilleri och trupper.

Generalstabens tolkning av krigserfarenheterna rörande strid om befästa ställningar var emellertid avvaktande fram till 1916. Detta berodde sannolikt på att man ansåg att kunskapsnivån var tillräcklig samtidigt som man fortfarande ansåg att det rörliga kriget var det centrala. Men det skulle även kunna bero på att detta krävde förändrade tolkningsramar, något Rolf benämnt andra ordningens inläring.

Det var först efter generalstabschefens förslag hösten 1916 att ordna särskilda övningar och behovet att utarbeta en instruktion för strid om befästa ställningar som kunskapsutvecklingen tar fart på allvar. När väl beslutet fattats visade sig kunskapsnivån så hög att en instruktion kunde utarbetas på omkring sex månader. Även om generalstabens kunskapsnivå var hög var det inte liktydigt med att truppförbanden hade den kunskap eller förmåga som krävdes för strid om befästa ställningar, vilket framgick under övningarna sommaren 1917.

Diskussionerna om det rörliga kriget och ställningskriget fortsatte emellertid vilket tillsammans med Tingstens motstånd mot årliga övningar i ställningskrig ledde till att kunskapsutvecklingen avstannade under 1918, samtidigt som även kriget på västfronten återfick sin rörlighet.

Undersökningen har visat att den svenska generalstaben fungerade som en lärande organisation under kriget och ett lämpligt förslag på fortsatt forskning vore att undersöka den komplexa utvecklingen efter kriget där minskade resurser ställdes mot en enorm mängd information att värdera.

9.Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Krigsarkivet

Lantförsvarets kommandoexpedition f.d. hemliga arkiv

Serie B I, vol 20 och serie E I, vol 40.

Lantförsvarets kommandoexpedition

Serie B I (generalorder) vol. 75 – 79.

Generalstabens f.d. hemliga arkiv

Chefsexpeditionen

Serie B II, serie E III, vol 52, 57, 96, serie F, underserie b, vol 2.

Kommunikationsavdelningen

Serie H III, vol 19.

Utrikesavdelningen

Serie E I as, vol. 1-4 och serie E I g, vol. 48-50, 52, 52 B, 53, 57

Generalstaben

Chefsexpeditionen

Serie I B

Kommunikationsavdelningen

Serie F I, vol 51 och 57

Infanteriinspektionens f.d. hemliga arkiv

Serie B I och serie E I

III. arméfördelningen

Serie F I, vol 25.

Tryckta källor

Bouveng, Gustaf, *Anfall mot befäst ställning* (Stockholm: Militärlitteraturföreningen, 1907).

Bouveng, Gustaf, "Årsberättelse av föredraganden i krigskonst" i *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Handlingar* 1917.

Exercisreglemente för infanteriet (Stockholm: Lantförsvarets kommandoexpedition, 1915)

Förslag till instruktion för användning av handgranater, fastställd genom generalorder 14 feb 1917 nr 199. (Stockholm, Lantförsvarets kommandoexpedition, 1917)

Förslag till instruktion för användning av handgranater, fastställd genom generalorder 23 nov 1917 nr 1557. (Stockholm, Lantförsvarets kommandoexpedition, 1917)

Förslag till instruktion för strid om befästa ställningar (Stockholm: Lantförsvarets kommandoexpedition, 1917).

Instruktion för generalstabsfältövningar (Stockholm: Lantförsvarets kommandoexpedition, 1908).

Oxenstierna, Erik, "Årsberättelse av föredraganden i krigskonst" i *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Handlingar* 1906.

Tingsten, Lars, "Strid om befästa ställningar" i *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift* nr 15,16 1917.

Tingsten, Lars, *Hågkomster* (Stockholm: Bonniers, 1938).

Utkast till instruktion för anfall mot befästningar (Stockholm: Generalstaben, 1914)

Litteratur

Artéus, Gunnar, "Hugo Raab och generalstabsidén" i Gunnar Artéus (red), *Hugo Raab* (Stockholm: Försvarshögskolan, 2003).

Bihang till senare riksdagens protokoll 1914, Riksdagens skrivelse nr 1.

Ericson Wolke, Lars *Krigets idéer; Svenska tankar om krigföring* (Stockholm: Medströms, 2007).

Foley, Robert, T, "Learning war's Lessons: The German Army and the Battle of the Somme 1916" i *The Journal of Military History* 75 (April 2011).

Förslag till exercisreglemente för positionsartilleriet: tunga haubitsbatterier (Stockholm: Lantförsvarets kommandoexpedition, 1909)

Förslag till skjutinstruktion för positionsartilleriet: tunga haubitsbatterier (Stockholm: Lantförsvarets kommandoexpedition, 1910),

Förslag till exercisreglemente för fältartilleriet, fälthaubitsbatterier (Stockholm: Lantförsvarets kommandoexpedition, 1912),

Förslag till skjutinstruktion för fältartilleriet, fälthaubitsbatterier (Stockholm: Lantförsvarets kommandoexpedition, 1912).

Generalstaben 1873-1923; En minnesskrift (Stockholm: Norstedts, 1923).

Instruktion för infanteriets fältarbeten (Stockholm: Lantförsvarets kommandoexpedition, 1908).

Instruktion för fältartilleriets fältarbeten (Stockholm: Lantförsvarets kommandoexpedition, 1909)

Instruktion för fästnings- och positionsartilleriets fältarbeten (Stockholm: Lantförsvarets kommandoexpedition, 1911).

Johansson, Alf W. *Europas krig. Militärt tänkande, strategi och politik från Napoleontiden till andra världskrigets slut* (Stockholm: Prisma, 2006)

Keegan, John, *The First World War* (London: Pimlico, 1999).

Lärobok i fältarbeten för ingenjörtrupperna, 3, Befästningsarbeten (Stockholm: Norstedts, 1910)

Nordensvan, Carl Otto, *Handbok för svenska arméns befäl, Del I & II* (Stockholm: Norstedts, 1910).

Rolf, Bertil, *Militär kompetens; Traditioners förnyelse 1500-1940* (Nora: Bokförlaget Nya Doxa, 1998).

Samuels, Martin, *Command or Control? Command, Training and Tactics in the British and German Armies 1888-1918* (London: Frank Cass, 2003).

Sandahl, Christian, "Att vidga sin militära blick. Svenska arméofficerares studieresor till Europa 1900-1914" i *Militärhistorisk tidskrift* 1995 (Stockholm: Probus förlag, 1995).

Statsverkspropositionen 1907, fjärde huvudtiteln. Protokoll över lantförsvarsärenden 13 januari 1906.

Svensk författningssamling (SFS) 1873:87, 1895:7, 1895:44, 1904:28, 1913:62.

Svenska arméns rulla 1912 – 1918 (Stockholm: Norstedts, 1912 – 1918)

Thullberg, Per, *Krigsmaktens högsta ledning 1895-1920; Från Konungslig makt till parlamentarisk kontroll och professionell ledning* (Stockholm: Militärhistoriska förlaget, 1996).

Travers, Tim, *How the War was Won* (Barnsley: Pen and Sword Military Classics, 2005)

Åselius, Gunnar, ”Militärattachéerna i S:t Petersburg; En undersökning av det svenska under rättelseväsendets professionalisering 1885-1917” i *Militärhistorisk tidskrift 1990* (Stockholm: Militärhögskolan, 1991)